

**МВС України
Львівський державний університет
внутрішніх справ**

**Іван Терлюк,
Петро Лепісевич,
Сергій Кольбенко**

**ЗАХІДНІ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ПЕРІОД
МІЖВОЄННОЇ ОКУПАЦІЇ:
короткий нарис історії держави і права**

**Львів
2007**

Схвалено й рекомендовано до друку Вченою Радою ЛьДУВС
(протокол №7 від 30 березня 2007 р.)

Рецензенти:

Кульчицький В.С., член-кореспондент АПрН України, доктор юридичних наук, професор
(Львівський Національний університет ім. І.Франка);
Макарчук В.С., доктор юридичних наук
(Львівський державний університет внутрішніх справ).

Терлюк І.Я., Лепісевич П.М., Кольбенко С.В.

Західні українські землі в період міжвоєнної окупації: короткий нарис історії
держави і права. – Львів: Ліга-Прес, 2007. - 90 с.

У пропонованій книжці розглядаються питання соціально-політичного і правового становища західних українських земель у період міжвоєнної окупації: Західної України у складі міжвоєнної Польщі, Північної Буковини у складі Румунії та Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки. Значна увага приділяється правовим основам організації та функціонування органів центральної та місцевої влади і самоврядування. Охарактеризовано ідеологічні засади польської та румунської політики в українському питанні та особливості етнополітики Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини щодо українців як національних меншин.

Для студентів різних форм навчання вищої школи, гімназій, ліцеїв, коледжів, у яких вивчаються історико-правові дисципліни, а також усіх, кого цікавить історія держави і права України.

©І.Я. Терлюк, 2007 р.

Нація без державності є покалічений людський колективний організм.

В.Винниченко

Після Першої світової війни залежно від того, як на місці нещодавно могутніх імперій поставали національні держави, у Східній Європі формувався новий політичний порядок. Загальне визнання дістав принцип самовизначення націй. Проте застосовувався він не завжди. Внаслідок того не всі народи здобули державність. Серед них були західні українці. Новопосталі сусідні держави шляхом прямої військової агресії за допомогою та активного сприяння з боку країн Антанти знищили ЗУНР. Держава українського народу на західних теренах його етнографічних земель була розірвана між кількома окупантами: Східна Галичина, а згодом і Західна Волинь увійшли до складу Польщі, Північна Буковина – Румунії, а територію українського Закарпаття Антанта передала Чехо-Словацькій республіці. Ці акти насильства і грубого нехтування правом націй на самовизначення було «узаконено» низкою міжнародних угод Версальської системи мирних договорів. І впродовж наступних приблизно двадцять років аж до початку Другої світової війни уряди Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини визначали політико-правове та соціально-економічне становище місцевих українців.

ЗАХІДНА УКРАЇНА В СКЛАДІ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ – ДРУГОЇ РЕЧІПОСПОЛИТОЇ

Українці на етнічних українських землях у складі Польщі

Масив українських земель міжвоєнної Польщі обіймав 130 тис. кв. км (тодішня територія УРСР становила близько 450 тис. кв. км). На цих землях проживало понад 10 млн. чоловік або майже 30% населення Польщі. Українські етнічні землі склалися з територій, які мали різну історичну долю: Східна Галичина з Лемківщиною, Холмщина з Підляшшям (Підлісся), Західна Волинь і Полісся. За кілька століть питома вага українців в їхньому населенні істотно знизилася. Натомість збільшилася частка поляків, євреїв, німців.

Як відомо, *Галичина* («Королівство Галиції і Лодомерії» в складі Австро-Угорщини) поділялася на *Західну* з центром у Кракові й *Східну* з головним містом Львів. Західна Галичина була польською етнічною територією. В ній проживало небагато українців — до 87 тис. осіб на початку ХХ ст. У Східній Галичині налічувалося 3 млн. 293 тис. українців, всі інші жителі краю були національними меншинами.

Холмщина розташовувалася на лівому березі Західного Бугу. Центром її історичної області був Холм (нині — Хелм), заснований князем Данилом Галицьким. На північ від Холмщини було *Підляшшя*. Дослідники (С.Кульчицький) наголошують на складній історичній долі цієї української землі. Вона у різні часи входила до складу п'яти держав — Литви, Польщі, Пруссії, Австрії та Росії. Під час Першої світової війни царський уряд депортував (перед відступом) з цього регіону близько 120 тис. українців. Після падіння самодержавства на батьківщину повернулася лише незначна її частина. За переписом 1931 р., серед населення основної частини Холмщини з Підляшшям (на винятком населеної майже повністю поляками

західної частини) українці становили 32%, «латинники» (українці за мовою та римо-католики за віросповіданням) — 26, поляки — 30, євреї — до 10%.

Українці *Західної Волині* (в основному охоплює територію сучасних Волинської та Рівненської областей) та *Західного Полісся* (за сучасним адміністративним поділом – північні райони Волинської області та південні райони Брестської області сусідньої Білорусі) у складі міжвоєнної Польщі, відповідно до перепису 1931 р., складали переважну більшість населення. Досить зазначити, що решта з основних національних груп - поляки разом із «латинниками» становили лише 15%, а євреї — до 10%.

Незважаючи на питому вагу українців у краї, в спеціальній літературі справедливо зазначається, що рівень освіченості й національної самосвідомості жителів Західної Волині, особливо Полісся, був український. Давалася ознаки послідовим антиукраїнська політика чиновників Російської імперії впродовж багатьох десятиліть. Зокрема під час перепису 1931 р. на Поліссі було зареєстровано близько 700 тис. чоловік, які не назвали своєю рідною мовою українську. А мову, якою розмовляли (українську, звичайно), вони називали «тутейшою», «місцевою», «хлопською». Натомість «панською» мовою для них була польська або російська.

Захоплення західноукраїнських земель Польщею

Міжвоєнна польська держава захоплювала західноукраїнські землі кількома етапами. Окупація західноукраїнських земель супроводжувалася дипломатичним схваленням і військовою підтримкою з боку країн Антанти. На першому етапі поляки зосередили зусилля на захопленні Східної Галичини. Так, згідно з рішенням Верховної ради Антанти (25 червня 1919 р.), прийнятому в рамках підготовки Версальського мирного договору, польські війська «з метою захисту прав населення Східної

Галичини та його майна від небезпеки, яка загрожує йому від більшовицьких банд» отримували право продовжувати операції аж до річки Збруч. Наступною ухвалою (11 липня 1919 р.) Верховна рада Антанти надала Польщі мандат на окупацію Східної Галичини, проте лише на умовах «тимчасового заходу міжнародного характеру». Де-факто це вже тоді було зроблено в результаті програної українцями українсько-польської війни. А після підписання Сен-Жерменського договору (10 вересня 1919 р.) переможена Австрія зокрема зреклася права суверенності над Східною Галичиною. Сувереном останньої де-юре стали держави Антанти, а Польща визнавалася тимчасовим окупантом краю. Статус Східної Галичини як міжнародної території підтверджувався і Севрським мирним договором (серпень 1920 р.). Рішенням Союзних держав (21 вересня 1919 р.) термін тимчасової польської окупації було подовжено з 10 до 25 років. Остаточне ж рішення про долю цієї міжнародної території мала ухвалити Ліга Націй.

У Версалі також було визначено основні засади політики новоутворених держав щодо захисту прав національних меншин. Зокрема, йшлося про можливість визнання (де-юре) приєднання Східної Галичини до Польщі в залежності від польської політики щодо української та інших національних груп населення.

Демонструючи виконання міжнародних умов щодо національних меншин, Польща вдалась до тактичних кроків. Зокрема, законом польського сейму від 26 вересня 1922 р. було надано самоврядування трьом галицьким воєводствам – Львівському, Станіславському і Тернопільському. В зазначених воєводствах створювалися місцеві *сеймики*, до компетенції яких належали питання релігії, початкової і середньої освіти, охорони здоров'я, будівництва шляхів та ін. Однак прийняті сеймиками воєводські закони здебільшого вимагали санкції президента держави. У червні 1922 р. сейм Польщі – всупереч рішенням

Версальської конференції – відхилив проект територіальної автономії Східної Галичини, і після цього до питання про автономію уже ніколи не повертався. Зрештою, досить швидко у такому законі відпала необхідність. Як відомо, 14 березня 1923 р. Рада послів Антанти у Парижі узаконила анексію Галичини Польщею, яка до того вважалася її військовим окупантом. Дослідники (В.Макарчук) щодо міжнародно-правових обставин захоплення Польщею території Східної Галичини доходять однозначного висновку на користь порушення Польською державою тодішнього (т.зв. «старого») міжнародного права. Отримавши Східну Галичину на чітко окреслених умовах надання її населенню прав автономії, уряд міжвоєнної Польщі - Другої Речіпосполитої - цю імперативну вимогу проігнорував.

До наступного етапу входження до складу Польщі українських земель безпосередньо спричинилася радянсько-польська війна 1920 року. Зокрема, після польського контрнаступу в серпні 1920 р. радянській делегації у Ризі довелося підписати не вигідний *«Договір про перемир'я і прелімінарні умови миру між РРФСР та УСРР з одного боку і Польщею – з другого»* (12 жовтня 1920 р.), який серед іншого *уможливив захоплення Польщею Західної Волині*. Згодом юридично це закріплювалося укладенням *Ризького мирного договору* (18 березня 1921 р.). Укладений між радянськими Україною, Росією та Польщею Ризький мирний договір не вніс принципових змін до прелімінарної радянсько-польської угоди. Окремий пункт договору (стаття VII) також зобов'язував Польщу забезпечити права особам російської, української (тільки у Галичині – 64 % всього населення) і білоруської національностей, що перебувають у Польщі, на основі рівноправ'я національностей, у межах «внутрішнього законодавства, культивувати рідну мову, організовувати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру й закладати з цією метою товариства й спілки». Погоджуємося з тими дослідниками історії міжнародного права

(В.Макарчук), які вважають, що стаття VII Ризького трактату в 20-ті рр. розглядалася Кремлем як постійно діюча підстава для тиску на Польський уряд з тим, щоб згодом поставити питання про перегляд умов міждержавного договору, з огляду на те, що їх ігнорує польська сторона.

Варто також зауважити, що в історико-правовій літературі про Ризький мирний договір існує думка (Л.Присташ) як про суперечливий та необґрунтований за юридичною формою, так і за змістом своїх положень документ. Передовсім, у цьому договорі було визначено такі підстави існування України як міжнародно-правової одиниці, які грубо порушували чинні на той час норми міжнародного права, головним з яких був принцип самовизначення народів. Зокрема, УСРР в переговорах було відведено роль суб'єкта міжнародного права, що репрезентував усю Україну, ігноруючи інші державні утворення, що існували на українському терені і справедливо відстоювали свої законні права (УНР і ЗУНР); територіальне розмежування між Україною і Польщею здійснювалося зі вже існуючими міжнародно-правовими актами щодо визначення лінії східного кордону Польщі – т.зв. «лінії Керзона» тощо.

Разом з тим, юридичне оформлення у Ризі факту загарбання Західної Волині безпосередньо пришвидшили сприятливе для Польщі розв'язання проблеми державно-правової належності Східної Галичини (на час укладення Ризького договору Польща здійснювала управління цією територією на правах військового окупанта). Під впливом польської дипломатії, що домагалася офіційної передачі Східної Галичини в управління своїй державі не як підмандатної території, а як інтегральної частини Польщі, Рада послів Антанти вже у липні 1921 р. заявила про невизнання уряду ЗУНР у вигнанні як представника території та населення Східної Галичини. Згодом польський парламент звернувся до держав Антанти (12 лютого 1923 р.) з проханням затвердити усі положення Ризького мирного договору як чинника *«господарської та політичної*

необхідності» й «неодмінної умови» стабільності в Європі. А місяцем пізніше (14 березня 1923 р.) і появилось сумновідоме рішення Ради послів Антанти в Парижі щодо надання Польщі всіх юридичних прав на володіння Східною Галичиною. Рада послів офіційно визнала східні кордони Польської держави, встановлені ризьким мирним договором.

Отже, міжвоєнна Польська держава – Друга Річпосполита - територію *Західної України* (таку назву дістали в історичній літературі українські етнічні землі в складі міжвоєнної Польщі) анексувала впродовж 1919-20 рр. Процес юридичного закріплення польської окупації етнічних українських земель, що розтягнувся до 1923 р., позначений рішеннями Паризької мирної конференції, положеннями Версальського, Сен-Жерменського, Севрського та особливо Ризького мирних договорів.

Ідеологічні засади польської політики в українському питанні

Політика Польської держави в українському питанні базувалася на ідейних засадах - доктринах і концепціях, напрацьованих польськими політичними силами з кінця XIX — початку XX ст., серед яких найбільш впливовими й популярними щодо України були т.зв. *«інкорпораційна»* і *«федераціоністська»*.

Ідея *«інкорпорації»*, тобто приєднання українських земель до польської держави, була позицією націонал-демократів, т.зв. *ендеків*, лідером яких був видатний польський політичний діяч і публіцист Роман Дмовський. *Принциповим відходом ендеків від польської історичної традиції в українському питанні* (базувалися на переконанні у необхідності відродження польської держави у її історичних кордонах, де українські землі будуть органічною часткою Речі Посполитої) стало обґрунтування ідеї *«інкорпорації»* не всіх українських земель до польської держави, а лише тих, які можна було поступово повністю полонізувати, перетворивши

Польщу на мононаціональну державу. Такими територіями вважалися Східна Галичина, Волинь і Поділля. Інші українські землі, на думку ендеків, мали відійти до Росії, в якій вони вбачали протипагу німецькому гегемонізму. Утворення Радянської Росії додало аргументів ендекам: вони стали вбачати у своїй діяльності важливу місію в охороні західної цивілізації від більшовицької загрози.

Не менш впливовою і популярною, ніж концепція ендеків, була «федераціоністська» (в 20-30-х рр. стала відомою як доктрина «польського прометеїзму») програма соціаліста Юзефа Пілсудського — найавторитетнішого польського політичного діяча ХХ ст. Суть цієї програми в тому, щоб у результаті повалення царизму і розпаду Російської імперії створити у Східній Європі, велику, сильну і міцну Польщу. Передбачалося, що відроджена Річ Посполита постане на «федеративних» засадах. До її складу увійдуть польські, литовські, білоруські та українські землі. Провідна роль, звичайно, відводилася польському етнічному, політичному, економічному і культурному елементу.

Отже, дві впливові й популярні польські політичні доктрини щодо України — «інкорпораційна» і «федераціоністська» — ще до створення польської держави базувалися на ігноруванні прав українського народу на самовизначення і висували претензії на володіння українськими землями. А міжвоєнна історія західних українців яскраво засвідчила, що польська держава своєю практикою послідовно реалізовувала напрацьовані польськими політичними силами з кінця ХІХ — початку ХХ ст. доктрини і концепції в українському питанні.

Соціально-політичне становище українців в складі Польщі

Соціально-політичне становище визначалося дискримінаційною щодо українців політикою польського уряду. В урядових інстанціях

переважала точка зору ендеків про необхідність національної асиміляції українців, перетворення їх на поляків. З огляду на це після окупації передовсім східногалицьких земель (після польсько-української війни галицькі українці були найбільш свідомим елементом українського національного руху), польська адміністрація вдалася до репресій проти діячів українського руху, ЗУНР, УГА. Зокрема, за даними міжнародного Червоного Хреста, лише восени 1919 р. число українців, заарештованих та засланих до таборів полонених, перевищило 100 тис. осіб. Головна причина їх ув'язнення – підозра щодо участі, сприяння або співчуття ЗУНР і УГА. У тяжких умовах війни тисячі українців померли від голоду і хвороб у таборах для ув'язнених та інтернованих в Домб'є, Вадовіцах, Пікуличах, а пізніше у спеціально створеному для українців концтаборі у білоруському місті Береза-Картузька.

Польська адміністрація усунула українців з усіх урядів, заборонила вживати терміни *«українець»*, *«Галичина»*, запровадивши замість них *«русин»* та *«автохтон»*. А в 1920 р. українській Галичині польські власті дали нову назву – *«Східна Малопольща»*. У січні 1920 р. уряд ліквідував галицький крайовий сейм, а його будинок передав Львівському університету, надавши йому ім'я Яна Казимира. Конституційна вимога вживання двох мов в адміністрації та суді демонстративно ігнорувалась. Усе це болісно сприймалося українцями, принижувало їхню гідність.

Українське населення зазнавало економічного гноблення в міжвоєнній Польщі. Населені українцями землі, що складали близько 25% території Польщі, були нерозвиненими аграрними окраїнами, або внутрішніми колоніями, що постачали центральним регіонам Польщі дешеву сировину. Соціально-економічна політика держави і далі поглиблювала структурну деформацію українського населення: 80% відсотків українців були селянами (у поляків близько 50%), і лише 8% припадало на промислових робітників (при 20% у поляків). Малоземелля і

безземелля селянських господарств спричинили масову еміграцію західних українців. У Західній Україні з'явилися сотні агентів, які агітували місцеве населення до виїзду за кордон. Так, за 1926-1938 рр. лише до Франції виїхало 54785 українців (С.Качараба), тобто майже половина з тих, що емігрували з Польщі (з 112451). Багато з емігрантів не знайшли щастя на новому місці переселення й поверталися назад. Але польська влада вбачала в реемігрантах-українцях елемент *«надзвичайно податливий на антипольську агітацію»*. Тому МВС Польщі звернулося з таємним листом до Міністерства закордонних справ з вимогою *«не допустити повернення українців на батьківщину, де вони можуть розгорнути надзвичайно шкідливу діяльність... навіть у випадку підтвердження польського громадянства реемігрантам цієї категорії чинити перешкоди при наданні паспортів»* (С.Качараба).

Кульмінаційним моментом дискримінаційної політики Польщі щодо українців була *програма колонізації*, за якою у 1920 році для зміцнення польської присутності на східних окраїнах – «кресах» уряд почав запрошувати до Східної Галичини та Західної Волині переселенців - т.зв. *осадників*. Вони отримували великі наділи найкращих земель та щедрі фінансові субсидії. За даними дослідників (С.Кульчицький), тільки від 14 вересня 1919 р. по 30 червня 1920 р. було колонізовано 69 тис. га землі й переселено в Східну Галичину близько 60 тис. осіб. Ця категорія громадян Польщі могла отримати безкоштовно з державного земельного фонду до 45 га. Ті з них, хто вирішував не обробляти землі, займали посади поліцаїв та чиновників. Фактично це була політика планомірної колонізації, збільшення чисельності поляків при підтримці держави. Така політика польського уряду щодо протегування своєму населенню породжувала неприязнь і ворожнечу між місцевими українцями і польськими колоністами. Саме цією політикою польський уряд заклав міну

уповільненої дії в міжнаціональні відносини, яка вибухнула в роки війни на Волині кривавою різнею українського і польського народів.

Грубим порушенням прав українців була політика полонізації - дискримінаційна політика польської влади проти української мови. Маючи намір полонізувати населення захоплених земель Східної Галичини і Західної Волині, урядові установи особливу роль у цьому питанні відводили мові. Керівники міністерства віросповідань і освіти видали розпорядження (1919 р.) про звільнення учнів від вивчення української мови (*«для учнів української (руської) національності вивчення української мови може бути організоване через необов'язкові години»*). Вилучення з навчальних планів годин української мови призвело до різкого зменшення вчителів української мови та їх масового звільнення, після чого їм важко було влаштуватися на роботу.

Ухвалений сеймом (1924 р.) закон про освіту (сумнозвісний *Lex Grabsky*) запровадив, замість національної, т.зв. *«утраквістичну»* (двомовну) школу, в якій викладання поступово переходило на польську. Загалом *Lex Grabsky* пророкував за допомогою школи та земле-поділу ліквідувати українську проблему в межах Польщі за 25 років. Українську мову також усували з усіх державних і самоуправних установ Західної України (*«Про мову державну і мову органів влади та самоврядування»* від 31 липня 1924 р.). Під впливом цих законів розгорнувся наступ на українські школи. Якщо у 1924 р. в Східній Галичині ще було 2151 українська школа, то у 1930 р. їх залишилось 716, а кількість утраквістичних збільшилася до 1793.

Українці зазнавали дискримінації і в плані здобуття вищої освіти. Зокрема їх не допускали до Львівського університету, у якому могли навчатися лише ті з українців, що відслужили в польській армії і дали присягу на вірність Польщі. Польською владою були ліквідовані засновані ще австрійським урядом українські кафедри, а обіцянка заснувати за державний кошт український університет так і залишилася невиконаною.

Дискримінація здобутті вищої освіти призвели до безпрецедентного в історії заснування у Львові Українського Таємного університету.

Політика полонізації зачепила також православну церкву. Православне духовенство змушували виголошувати церковні проповіді й навчати релігії в школах польською мовою. У 20-30 роки ХХ ст. польська влада переслідувала й діяльність українських національних культурних товариств. Зокрема, на Волині наслідком жорстокої урядової політики щодо «Просвіти» стала її фактична ліквідація.

Дискримінаційна політика польських властей викликала стихійний та організований опір українців, який виявлявся у розвитку партизанського руху, акціях диверсій і саботажу. Так, за даними дослідників (Л.Зашкільняк), у 1922 р. на території західноукраїнських земель діяло 19 партизанських загонів, було здійснено 2300 підпалів польських маєтків. У вересні 1921 р. українець Степан Федак здійснив замах на Ю.Пілсудського під час відвідин ним Львова, тяжко поранивши львівського воєводу А. Грабовського. А після того, як влітку 1930 р. Галичиною прокотилася хвиля нападів на польські маєтки, польський уряд відповів кампанією «*пацифікації*» («умиротворення») – гострими репресіями щодо українського населення силами армії та поліції. В рамках пацифікації (тривала з другої половини вересня до кінця листопада 1930 р.) в західноукраїнських селах каральні загоны руйнували селянські будинки, отруювали криниці, били вікна, нищили домашні речі, обливали гасом продукти харчування. Під час каральних експедицій були вчинення погроми близько 800 населених пунктів у 450 громадах Східної Галичини. До того ж виволікали з хат жителів і піддавали їх фізичним тортурам. Під час цієї акції постраждали українські культурно-освітні, спортивні, кооперативні заклади. Було закрито приватні гімназії в Рогатині, Дрогобичі і державну в Тернополі.

Отже, політика польського уряду в окупованих етнічно українських землях зводилася до цілковитого підпорядкування собі політичного,

культурного та економічного життя краю, повністю ігноруючи при цьому національні потреби українців.

Політичний устрій міжвоєнної Польщі

Політичний устрій міжвоєнної Польщі ґрунтувався на двох Конституціях держави прийнятих у березні 1921 і квітні 1935 рр.

Конституція 1921 р. складалася з 126 статей і визначала Польщу як *республіку* (Жечпосполиту), в якій влада належить народу. Законодавча влада надавалася *двопалатному парламенту* (Національним зборам), який складався з *сенату* (верхня палата) і *сейму* (нижня палата). Депутати обиралися загальним, рівним, прямим, безпосереднім, таємним, пропорційним голосуванням на строк п'ять років. Пасивне право надавалось усім громадянам, які досягли 21 року (сенату - 30 років), активне - 25 років (сенату - 40 років). Парламент мав право контролю виконавчої влади, йому підпорядковувалася *Вища Палата (ізва) Контролю Держави*. Виконавча влада належала *президенту та уряду*. Президент обирався Національними зборами строком на сім років, не мав права законодавчої ініціативи, а всі його документи вимагали підпису прем'єра й відповідного міністра. Його функції зводилися до представницьких. Уряд був відповідальний перед сеймом, а його міністри могли бути відкликані за рішенням сейму. Судівництво ґрунтувалося на засадах незалежності від адміністрації. Вищою судовою інстанцією був *Вищий адміністративний трибунал*.

Конституція гарантувала всі демократичні права і свободи, право приватної і колективної власності, соціальне забезпечення на випадок хвороби і безробіття. Національні меншини отримали культурно-національні права. Римо-католицька церква визнавалася провідною серед інших рівноправних віровизнань. Дослідники (Л.Зашкільняк) відкликаються про березневу Польську Конституцію як про прогресивний

документ, взірцем для якого послужив основний закон Франції. Вона запроваджувала в Польщі демократичний парламентський устрій, характерний для стабільних і розвинених країн світу.

Проте внаслідок травневого перевороту (1926 р.) у Польщі запанував політичний режим, який зводив нанівець основні принципи, покладені в основу т.зв. *березневої* Конституції 1921 р. Механізм функціонування держави, властивий парламентському ладові, замінили авторитарні методи правління. Зміцнення міжнародних позицій Польщі дозволило пілсудчикам приступити до зміни конституції Польщі, аби вона забезпечила збереження влади в їхніх руках. Протягом десяти років відбувалося конституювання нової верховної влади, що завершилося прийняттям нової (1935 р.) т.зв. *квітневої* Конституції держави.

Конституція 1935 р. встановлювала в Польщі *президентську форму правління*. Президент отримав величезні повноваження, за виконання яких відповідав тільки перед «*Богом та історією*». Він зосереджував у своїх руках єдину і неподільну державну владу, йому підпорядковувались уряд, парламент, збройні сили, суди й контрольні органи. Обрання президента відбувалося на спеціальних *Зборах виборців* (електорів), які склалися з 80 осіб, що до них належали п'ять найвищих посадових осіб держави, а також 50 виборців, обраних з-поміж послів сейму, і 25 - від сенату. Президент мав право запропонувати свого кандидата на найвищу посаду. Термін його правління був сім років. Одночасно Конституція обмежувала права сейму та сенату, так що сенат був піднесений вище сейму. Сейм (208 послів) і сенат (96 сенаторів) обиралися на п'ять років прямим, таємним, рівним голосуванням осіб, які досягли 24 років. Окремо зазначалося, що сейм не бере участі в управлінні державою, а лише приймає закони, які вступають у дію тільки після їхнього підпису президентом. У червні 1935 р. був схвалений виборчий закон, який скасував пропорційну систему виборів і замінив її мажоритарною, надаючи при цьому виключні права

окружним зборам, які підпорядковувалися місцевій адміністрації. Сенат на третину складався з сенаторів, яких призначав президент, а на дві третини - з обраних кандидатів; проте вибори сенаторів були двоступеневі: спочатку обиралися воєводські колегії виборців, право участі у голосуванні надавалося лише особам, які мали вищу освіту, офіцерам, представникам органів самоврядування й деяких громадських організацій. Конституція гарантувала громадянам головні демократичні права, але обмежувала їх обов'язком лояльності до держави і «загального добра», які можна було трактувати дуже широко.

Нова Конституція завершила процес перебудови устрою Польщі, офіційна назва якої – *Друга Річпосполита Польська*, на авторитарних засадах. Вона запровадила надзвичайну роль держави і виконавчої влади, яким підпорядковувались усі громадянські інститути та особи. Ідея суверенітету народу, яка переважає в демократичних конституціях, була замінена державною ідеологією, що ґрунтувалася на засадах елітарності влади. Це зближувало її з основними законами тоталітарних держав.

Місцеві органи державного управління

В адміністративному відношенні територія міжвоєнної Польщі поділялася на *воєводства – повіти* – міські й сільські *гміни* (від 1 вересня **1921** року). Державне управління поділялося на *центральне* (Рада Міністрів, міністри) і *територіальне* (міське), що передбачало урядову адміністрацію та органи самоврядування. Урядова адміністрація функціонувала на рівні воєводств, повітів та великих міст. У міських та сільських гмінах функції урядової адміністрації здійснювали виконавчі органи самоврядування. Органи місцевого самоврядування і органи урядової адміністрації складали апарат державного управління на місцях в цілому.

До уніфікації адміністративно-політичного устрою Польщі, структура головних органів територіальної урядової адміністрації від часу фактичної окупації етнічних українських земель Польщею мала певні територіальні відмінності.

На території Східної Галичини після завоювання Львова (листопад 1918 р.) уся повнота законодавчої і виконавчої влади покладалася на *Тимчасовий урядовий комітет*. Згодом (9 лютого 1919 р.) до воєводсько-повітової реформи виконавча влада на території Галичини належала очолюваному Генеральним делегатом *Управлінню Генерального делегата уряду*. На Волині управління захопленими територіями спочатку здійснювалося військовим командуванням, а згодом – *Генеральним цивільним комісаром* (19 лютого 1919 р.), при якому було створено (12 травня 1919 р.) управління східних земель (від того його інша назва - *Генеральний комісар Східних земель*).

Від часу, коли територія Східної Галичини та Західної Волині була розділена на Львівське, Станіславське, Тернопільське, Волинське воєводства (1921 р.), керівниками урядової територіальної адміністрації стали керівники воєводств – *воєводи*. Вони призначалися президентом з подання міністра внутрішніх справ, підпорядковувалися безпосередньо міністерству внутрішніх справ і зосереджували у своїх руках майже необмежену владу. Зокрема, воєвода мав виключне право представляти у межах свого воєводства урядову владу. Як глава загальної адміністрації він керував діяльністю адміністративних органів на території воєводства, видав будівництвом військових об'єктів, здійснював нагляд за пресою, громадсько-політичним життям. В межах воєводства на воєводу було покладено функції міністерств: внутрішніх справ (питання «держбезпеки»), промисловості і торгівлі, шляхів сполучення, праці та суспільної опіки.

Покладені на воєвод функції виконувалися спеціальними органами - *воєводськими управліннями* (підпорядковувалися МВС, і погоджували з ним усю свою діяльність). Структурно воєводські управління склалися з *відділів* та *відділень*. У кожному воєводстві були відділи землеробства, промисловості, охорони здоров'я, адміністративний, загальний, «безпеки» тощо. Найважливішим в структурі воєводської адміністрації був *загальний* відділ. Як звичайно, очолюваний воєводою, він контролював діяльність підлеглих установ, займався фінансово-господарськими справами і кадровими питаннями. Відділи склалися з відділень. Наприклад, у загальному відділі були відділення: організаційне, бюджетно-господарське та інспекторат повітів. Відділ безпеки складався також з трьох відділень: політичної безпеки (спільно з поліцією повинно було придушувати національно-визвольний рух українського населення), національного та по справах громадського порядку.

Свої функції воєвода виконував за допомогою дорадчих органів: *воєводського відділу* та *комісії при воєводстві*. Воєводський відділ (утворений згідно з законом від 25 березня **1928** р.) за основне завдання мав нагляд за органами місцевого самоврядування. Міністерство внутрішніх справ мало право в будь-який час розпустити воєводський відділ, і тоді його функції цілком переходили до воєводи. Серед воєводських комісій найважливішою була *дисциплінарна* (справи про проступки чиновників, конфлікти між ними). Комісія могла виносити рішення по переміщенню чи звільненню чиновників, але усі вони підлягали затвердженню воєводою.

Адміністрацію повіту очолював *повітовий староста*. Він безпосередньо підпорядковувався воєводі та міністрові внутрішніх справ. Статус старости, його права і функції були подібними до статусу, прав і функцій воєводи на території воєводства. При кожному старостві була канцелярія. Повітовий староста зосереджував у своїх руках усю повноту

адміністративної влади, йому підпорядковувалася повітова поліція. Однак із компетенції воєводи вилучалися військова, фінансова, шкільна, земельна і поштово-телеграфна сфера. Свої функції староста виконував за допомогою спеціального органу – *старостинського* (повітового) *управління*, яке у структурному відношенні поділялося на *сектори* (реферати) і *підвідділи*.

Великі міста (з населенням понад 75 тис. осіб) формували окремі *міські повіти* на чолі з *міським старостою* (призначався міністром внутрішніх справ). Іноді виконання обов'язків міського старости доручалося старості сусіднього повіту або президентові міста.

Зазначимо, що шовіністична й антиукраїнська політика польського уряду відобразилася і у відповідній *кадровій політиці*. Зокрема урядом було встановлено спеціальний порядок підбору кадрів, в процесі якого поліцією перевірялась лояльність до правлячого політичного режиму кандидатів на посади державних службовців. Особи непольської національності (крім допоміжного технічного персоналу) вважалися нелояльними і на державну службу не приймалися. Загальна кількість службовців непольської національності становила всього 4 %, у той час, як національні меншини становили понад 20% населення країни. А після травневого перевороту 1926 р. була проведена «чистка» державного апарату (Л.Присташ), в ході якої були звільнені всі представники національних меншин.

Отже, місцеві органи державного управління міжвоєнної Польської держави увесь державний апарат Польщі був апаратом колоніального гноблення українського населення. Антидемократичний характер політичного режиму міжвоєнної Польської держави яскраво проявлявся у недопущенні українців до роботи в державному апараті.

Органи самоврядування

Із правового погляду процес становлення інституту самоврядування в Західній Україні, на який українці покладали значні сподівання як на засіб захисту національних інтересів, виразно поділявся на два етапи.

На *першому етапі*, що хронологічно охоплював період до 1933 р., діяльність органів самоврядування опиралася на численні інструкції, що регулювали його діяльність, і вирізнялася певними територіальними відмінностями в організації. Зокрема, існуючі в Галичині самоврядні органи мали виразні ознаки попереднього, австрійського державно-правового періоду. Так, найвищими органами самоврядування у Галичині були Крайовий сейм і його виконавчий орган – виділ (комітет), з ліквідацією яких (30 січня 1920 р.) адміністративно-виконавські функції Крайового виділу (насамперед керівництво підпорядкованими самоврядними одиницями – громадськими та повітовими радами та їх виконавчими органами) передавалися *Тимчасовому відділові самоуправління*. З ліквідацією останнього (1928 р.) нагляд над повітовим, міським і сільським самоврядуванням покладався на воєвод.

На території Волині та Полісся владою Польщі була збережена російська система місцевого самоврядування, введена земською реформою 1864 р., яка коригувалася правовими засобами органами місцевої державної адміністрації: розпорядженнями Генерального комісара Східних земель уведено в дію нові *Міське положення* (14 серпня 1919 р.) і *Положення про сільське (громадське) самоврядування* (26 вересня 1919 р.). А розпорядженням Ради Міністрів (10 серпня 1922 р.) на всю Західну Україну було поширено існуючий на Волині устрій повітового самоврядування.

На *другому етапі*, що розпочинається із введення в дію закону «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» (23

березня 1933 р.), в організації самоврядування застосовувалися норми, прийняті законодавчим органом Польської держави. Закон на всій території Речіпосполитої уніфікував організацію самоврядування і передбачав розширення щодо нього прав державної адміністрації. Як наслідок – у Галичині та на Волині запроваджувалася єдина організаційна структура органів місцевого самоврядування. Лише по другорядних питаннях й далі діяли старі положення, що зберігали деякі відмінності для окремих територій.

На загал виборні органи територіального самоврядування у галицьких та волинських містах і селах - *сільські* (громадські), *волосні* (на Волині) *або тмінні* (в Галичині), *міські ради і правління* (магістрати) - вважалися органами державного управління, що підпорядковувалися повітовим старостам і воєводам.

Сільську громаду становило кожне окреме село, селище, колонія, масток, фільварок чи об'єднані спільно вищеназвані частки. Керівником сільської громади був солтис. Солтиса і його заступника обирали збори сільської громади терміном на один рік. Солтис підлягав безпосередньо керівнику волості (гміни) - вйту. Його основним обов'язком було виконання розпоряджень і наказів вйта та рішень громадських зборів, а також співробітництво із поліцією. Солтис вважався представником сільської громади у волості. Він головував на громадських зборах, скликав збори сільської громади у разі потреби, за дорученням вйта та на вимогу десятої частини осіб, які мали право брати в них участь.

Керівним та нормотворчим органом волості (гміни) була рада. Рада визначала правила і способи користування майном волості, затверджувала її бюджет та зміни в ньому, встановлювала розмір податків на користь громадських самоуправ. Окрім цього, рада контролювала діяльність правління сільської волості, обирала її членів, а також затверджувала штати працівників волості. До ради входили члени правління сільської

волості і радники (лавники). Останні обирались на три роки. Рішення волосної (гмінної) ради щодо набуття або втрати нерухомості волості, прийняття бюджету, встановлення податків на користь волості, заміни натуральних повинностей на грошові та навпаки подавались на затвердження наглядовим органам. Копія кожного рішення волосної ради також надавалась наглядовому органу. Рішення впроваджувались в життя, якщо наглядовий орган протягом двох тижнів з моменту отримання тексту цих рішень, не відмовив у їх затвердженні або не скасував.

Функції правотворчого та наглядового органу у містах виконувала міська рада. Вона мала право самостійно ухвалювати правила власної діяльності, своїх комісій та магістрату. Ця інституція контролювала роботу всіх міських самоврядних установ та перевіряла їх фінансову діяльність. Міська рада також ухвалювала штатний розпис і кошторис витрат органів міського самоврядування, зокрема магістрату. Цій самоуправі надавалось право представництва під час судових процесів, на яких позивачем виступало місто; підписання угод, що вирішували суперечки щодо міської нерухомості тощо. Ради повинні були також будувати та утримувати лікарні, школи, музеї, театри, займатись добродійною діяльністю. На засіданнях міської ради головував бургомістр чи його заступник. Засідання скликалось щонайменше раз на місяць, за винятком періоду літніх канікул.

Нагляд за діяльністю органів міського самоврядування здійснювався керівником державної адміністрації. Особливо суворо контролювався міський бюджет та фінанси. Якщо міські самоуправи не виконували свої обов'язки в межах бюджету чи виконували їх неналежним чином, наглядова влада видавала відповідні розпорядження щодо джерел фінансування потреб міста. Державна адміністрація мала право особисто або через своїх представників здійснювати ревізії документації та фінансів міських органів самоврядування.

Вищою ланкою місцевого самоврядування були повітові та воєводські ради (сеймики) та їх виділи (комітети). Воєводські та повітові ради, що очолювалися воєводами і старостами, фактично виконували функцію дорадчих органів при урядовій територіальній адміністрації. Це перетворювало інститут самоврядування на один із головних виконавців завдань державної влади.

Загальний державний нагляд за воєводським та повітовим самоврядуванням здійснював міністр внутрішніх справ Другої Речіпосполитої. Він мав право розпускати сеймики та повітові виділи, а також затверджувати ті ухвали органів самоврядування, що стосувались їхніх статутів, встановлення самостійних податків та їх заміни, набування чи позбавлення самоуправами нерухомості. Відповідно воєвода мав право розпуску гмінної (волосної) ради. Протягом трьох тижнів з моменту розпуску проводились вибори, а новообрані радники обирали управу сільської волості. До того часу, поки рада не укомплектовувалась у повному складі, її обов'язки виконувала волосне правління, обмежуючись вирішенням незначних питань.

Виконавчими органами самоврядування (після його уніфікації на підставі закону *«Про часткову зміну устрою територіального самоврядування»* (23 березня 1933 р.) на місцях були: *громадські правління* в складі солтиса і підсолтиса, *гмінні* (волосні) *правління* в складі вїйта, підвїйта та двох-трьох лавників, *міські правління* у містах з населенням до 25000 (міста не виділені з повітового підпорядкування) – в складі президента, його заступника і лавників, *повітові та воєводські виділи* (комітети) на чолі з старостами та воєводами.

Виконавчі органи самоврядування обиралися відповідними радами, але їхня виборність була фіктивною в зв'язку з вимогами володіння польською мовою та затвердження їх старостою, воєводою і міністром господарських справ. Зважаючи на вимоги закону *«Про часткову зміну*

устрою територіального самоврядування» (23 березня 1933 р.) щодо обов'язкового знання польської мови членами виконавчих органів місцевого самоврядування, в ці органи, як звичайно, не допускалися українці та представники інших національностей. Як звичайно, до місцевих органів самоврядування обиралися ставленики існуючого режиму. Нерідко допомагали польським колонізаторам в справі «очищення органів місцевого самоврядування від ненадійних елементів» різні політичні партії, які співпрацювали з «санаційним» урядом. Особливо вигідними для правлячої верхівки були передбачені законом т.зв. «компромісні списки», за якими «потрібні» кандидати проходили до складу органів самоврядування без виборів. У результаті «компромісних» виборів, махінацій, терору, поліцейського підбору кандидатів, а також внаслідок того, що виконавчі органи самоврядування затверджувалися старостами і воєводами, в Західній Україні було сформовано бюрократичний апарат місцевого самоврядування на чолі з солтисами, професійними війтами і гмінними писарями, бурмістрами і президентами міст, що підбиралися з вороже налаштованих до українців осіб: осадників-колоністів, колишніх офіцерів, поліцейських.

Функції органів самоврядування зводилися до другорядних господарських питань місцевого значення. Всемогутність центральних державних органів влади і управління та всевладдя чиновників на місцях, що призначалися з центру, всебічний контроль і опіка з боку урядових органів над діяльністю органів місцевого самоврядування перетворили останні в безсилі додатки державного апарату Польщі.

Отже, апарат органів самоврядування у Західній Україні був знаряддям соціального на національного пригнічення та слухняним додатком бюрократичної централізованої машини органів урядової адміністрації. Реорганізація органів самоврядування, компетенція яких обмежувалася другорядними господарськими справами, здійснювалася у

напрямі більшої його централізації і підпорядкування органам урядової адміністрації, а також повного усунення населення від контролю над діяльністю самоврядних органів.

Органи правосуддя

Активним знаряддям придушення національно-визвольної боротьби українців поряд з органами урядової адміністрації були органи правосуддя (юстиції та поліції).

Судоустрій на західноукраїнських землях Другої Речіпосполитої до проведення *судової реформи* (1928 р.) залишався без будь-яких кардинальних змін в порівнянні з попереднім державно-правовим періодом (у Галичині зберігалася австрійсько-імперська система судоустрою, а на Волині – російсько-імперська з відповідним перейменуванням судових органів). У відповідності з судовою реформою повітові суди були трансформовані у *гродські*, а *окружні*, *апеляційні* й *верховний* суди попри деяку реорганізацію зберегли попередні назви.

Верховний суд був найвищою судовою інстанцією Польщі. На ступінь нижча судова інстанція - *Апеляційні суди* (західноукраїнські землі підлягали юрисдикції Львівського та Люблінського апеляційних судів). Останні були апеляційною інстанцією для *окружних судів* (Бережанський, Чортківський, Коломийський, Львівський, Перемишльський, Самбірський, Станіславський, Стрийський, Золочівський, Луцький і Рівненський), а також працювали як суди першої інстанції, розглядаючи особливо важливі справи. До *окружних судів* (основної ланки судоустрою) можна було апелювати на рішення найнижчої судової ланки - *гродських судів*. Останні розглядали справи у першій інстанції. І до часу, коли в рамках процесу формального удосконалення судочинства поступово ліквідовувалися положення Березневої конституції 1921 року про незалежність і незмінність судів, про інститут виборних мирових суддів та про участь

громадськості в здійсненні правосуддя (присяжні засідателі), гродські суди були також апеляційною інстанцією для *мирових судів*.

У складі окружного суду (судового округу), як звичайно, діяло вісім-десять гродських судів. Наприклад, у Бережанському окружному суді, в юрисдикції якого перебували Бережанський, Підгаєцький, Рогатинський, частина Перемишлянського та Бібрського повітів, оскаржували рішення Більшівського, Бережанського, Бурштинського, Ходорівського, Созівського, Підгаєцького, Перемишлянського і Рогатинського гродських судів.

Окрім загальних, діяли також спеціальні суди – *трудові* (створювалися у великих промислових центрах) та *третейський* у Львові (розглядали суперечки, що виникали у зв'язку з відмовою страхових товариств задовольняти вимоги щодо виплати страхових премій).

Квітнева конституція 1935 року відкрито покінчила з принципом незалежності суддів, підпорядковуючи їх, поряд з іншими органами державної влади і управління, президенту держави. Остаточо залишки демократії в судочинстві були ліквідовані разом зі скасуванням президентським декретом інституту мирових суддів і судів з участю присяжних засідателів (1938 р.). Поряд з цим в Західній Україні активізувалась діяльність військово-польових судів.

Відповідно до закону «*Про мову державну і мову органів влади та самоврядування*» (31 липня 1924 р.) та відповідним розпорядження Ради Міністрів (24 вересня 1924 р.) апеляційними судами західноукраїнських земель (Львівським апеляційним) розроблялися рекомендації щодо застосування у системі правосуддя на західноукраїнських землях української мови. Наголошувалося на тому, що у судочинстві мала застосовувалася виключно польська мова. Вживання інших мов в суді поряд з польською слід було вважати винятком, а не правилом. Зокрема, українці, як і громадяни Польщі іншої національності, не мали права вживати в суді

(усно та письмово) свою рідну мову окрім випадків, коли обидві сторони української національності. Навіть тоді, коли сторони і свідки були українцями, суд не зобов'язувався звертатись до них українською мовою. Виключенням мав би стати випадок, коли суд буде переконаний, що сторона чи свідки не розуміють польської мови. Вироки в цьому випадку оголошуються польською мовою і оформляються письмово польською та українською мовою. Протоколи судових засідань повинні вестись польською мовою. Покази свідків, які давались українською мовою, повинні бути занесені до протоколу повністю або скорочено польською або українською мовою, паралельно з їх перекладом польською мовою. Оскільки перекладач у процесі досудового та судового слідства законодавством не передбачався, судові засідання велись польською мовою, фактично малозрозумілою сторонам і свідкам - етнічним українцям. Все це робило українське населення Галичини, як і інші національні меншини, беззахисними перед свавіллям органів юстиції - невід'ємної частини карального апарату тоталітарного режиму.

Органи прокуратури входили до системи органів юстиції і очолювалися міністром юстиції, який *одночасно був Генеральним прокурором*. Структурно прокуратуру формували дві основні ланки - слідчий апарат та апарат судового обвинувачення. Функцію нагляду за дотриманням законності в діяльності органів державної адміністрації польська прокуратура не здійснювала. Прокурори призначались Президентом держави за пропозицією Міністра юстиції. Органи прокуратури діяли при Верховному (*Перший прокурор і прокурори*), апеляційних (*апеляційні прокурори, віце-прокурори*) і окружних (*окружні прокурори, віце-прокурори*) судах. Прокурори окружних судів діяли при гродських судах (*підпрокурори*). Окрім загальної прокуратури, для захисту матеріальних інтересів держави була створена особливо прокурорська система - *Генеральна прокуратура Польської республіки* з відділами на місцях.

Органи прокуратури брали активну участь у контролі за заходами, спрямованими на усунення української мови з усіх сфер життя суспільства. У цьому питанні прокуратура фактично дублювала функції поліції. Зокрема, в прокуратуру мали регулярно пред'являлись для цензури та нагляду за пресою списки періодичних видань.

До роботи у судово-прокурорських органах допускались довірені особи, як звичайно, польської національності і католицького віросповідання, які мали відповідні рекомендації, що стосувалися в основному політичної благонадійності.

Правовий статус *адвокатури* до видання спеціального польського *Закону про устрій адвокатури* (1932) на різних етнічних територіях Польської держави визначався законодавством попереднього державного періоду. Зазначений закон встановлював настільки складні вимоги до осіб, які мали намір працювати в адвокатурі, що насправді доступ до неї юристів-українців був дуже обмежений. Тим більше, що з видання окремого польського закону про устрій адвокатури міністр юстиції на території Західної України призупинив її діяльність на невизначений термін.

Органи поліції, що підпорядковувалися органам урядової адміністрації, мали завдання підтримувати безпеку, спокій і публічний порядок, а також були допоміжними органами слідства, суду і прокуратури. Поліція мала значні повноваження. Вона здійснювала нагляд за діяльністю всіх органів державної адміністрації і їх службовців, за діяльністю державних і приватних установ. Під її контролем перебувало особисте життя громадян держави. Від характеристики поліції залежало прийняття на державну службу, одержання дозволу на ведення промислового, торгівельного чи іншого підприємництва або ремесла.

Поліція організовувалася на військовий лад. Вона мала свою окрему систему органів, які були розташовані за територіально-

адміністративним поділом. На території повіту поліцією керував повітовий староста і відповідно на території воєводства – воєвода. Особовий склад органів поліції становили офіцери та рядові. Крім цього був допоміжний адмінперсонал за вільним наймом. Поліцейський апарат працював у тісному зв'язку з військовими органами.

Найвищим органом була *Головна комендатура поліції*, яку очолював Головний комендант поліції, підпорядкований міністру внутрішніх справ. Низовими органами державної поліції були: у воєводствах – *воєводські комендатури* державної поліції на чолі з воєводськими комендантами, в повітах – *повітові комендатури* на чолі з повітовими комендантами, у гмінах та громадах – *поліцейські станиці* («постерунки») на чолі з комендантами станиць. Поліцейська станиця могла охоплювати частину села, село або декілька сільських громад. У більших містах утворювалися *комісаріати державної поліції* з комісаром на чолі. При комендатурах працювали слідчі відділи. Вони виконували функції розслідування, координували та направляли пошукову роботу поліцейських органів. В умовах часткової чи загальної мобілізації поліція ставала також частиною збройних сил, трансформуючись у військовий корпус «служби безпеки».

Джерела права

Через входження Польщі з другої половини XVIII ст. до складу Австрії, Пруссії та Росії з відновленням після Першої світової війни польської державності там деякий час діяли іноземні правові системи (австрійська, німецька і російська). Маючи багато спільного, вони тим не менше відрізнялися між собою, оскільки відповідали різному рівневі соціально-економічного і політичного розвитку країн – учасниць поділів Польщі. Польська влада визнавала попереднє законодавство тимчасово

діючим, скасувавши лише положення, спрямовані проти польського народу.

Для ліквідації таких розбіжностей (партикуляризму) в польській системі права спочатку була проведена робота по уніфікації права, а відтак його кодифікації. Так, на території Галичини продовжував діяти з деякими змінами австрійський цивільний кодекс, затверджений 1 червня 1811 р. і введений в дію 1 січня 1812 р. Але в 1933 р. був затверджений обширний за своїм обсягом польський кодекс зобов'язань, який припинив дію значної частини норм австрійського кодексу 1811 року, проте окремі його положення застосовувалися у Польщі аж до 1946 року.

На Волині до затвердження польського кодексу зобов'язань 1933 р. діяв X том Зводу законів Російської імперії 1832 року з наступними змінами та доповненнями. Австрійський кримінальний кодекс 1852 р. застосовувався у Галичині аж до запровадження там польського кримінального кодексу 1932 року. Тоді ж на Волині перестало діяти Уложення про покарання кримінальні і виправні в редакції 1885 року.

Аналогічно було з процесуальним законодавством на території Західної України. З 1 січня 1929 р. там введено в дію польський кримінально-процесуальний кодекс 1928 р., який припинив дію австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 р. на території Галичини і Статуту кримінального судочинства 1864 р. – на території Волині. З 1 січня 1933 р. почав діяти польський цивільно-процесуальний кодекс, який замінив аналогічний австрійський кодекс 1895 р. в Галичині і Статут цивільного судочинства 1864 р. на Волині.

Отже, увесь державний апарат Польщі був апаратом колоніального гноблення українського населення. На слухняне зняття влади у механізмі національного та політичного гноблення національних меншин у Галичині та на Волині були перетворені органи правосуддя Польщі. Антидемократичний характер політичного режиму міжвоєнної Польської

держави яскраво проявлявся у недопущенні українців до роботи в державному апараті та в органах правосуддя. Деякий доступ українського населення до участі в органах місцевого самоврядування не змінював його колоніального становища і фактичного безправ'я. Жорстка антиукраїнська політика Польської держави, зокрема впродовж 1920-х – середини 1930-х рр., фактично йшла в розріз з нормами конституційного законодавства.

ЕТНІЧНІ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ – ПІВНІЧНА БУКОВИНА ТА БЕССАРАБІЯ – В СКЛАДІ КОРОЛІВСЬКОЇ РУМУНІЇ

Українці на українських етнічних землях у складі Румунії

Вдало скориставшись політичним хаосом, який постав унаслідок розпаду Австро-Угорської і Російської імперій, Румунія захопила більшу територію, ніж ту, яку вона мала до вступу в світову війну. Характерною рисою цієї анексії стало зростання території Румунського королівства в т.ч. за рахунок великого масиву етнічних українських земель.

Українці в Румунії посідали третє місце за чисельністю після українського населення СРСР і Польщі. Офіційні румунські джерела міжвоєнного періоду обчислювали загальну кількість українців цифрою понад 580 тис. чоловік. Натомість українські демографи того часу (В.Кубійович та ін.) вважали, що кількість їхніх співвітчизників у Румунії наближалася до мільйона. Сучасні дослідники (С.Кульчицький) схильні більше довіряти останнім. Усіх, хто не виявляв наполегливості, під час переписів населення в Румунії записували румунами, а не українцями.

У Румунії проживали три українські громади, які різнилися історичною долею й не були пов'язані одна з одною. Найбільша з них жила на Буковині. Ця історична область з центром у Чернівцях мала змішане, здебільшого українське і румунське населення. Населення Буковини за 1900-1930 рр. зросло з 730 тис. чоловік до 853 тис. Питома вага українців за цей час зменшилася з 41 до 33%, а румунів — збільшилася з 31 до 41%. Перепис 1930 р. зафіксував наявність тут 280 тис. українців. У північній частині Буковини з давніх-давен мешкали українці, хоча було й немало румунських сіл. У південній частині румунське населення переважало, однак і тут у попередні століття з'явилися українські села.

Другу за чисельністю громаду становили українці анексованої у Росії в 1918 р. Бессарабської губернії. *Північна Бессарабія* (Хотинщина) в попередні століття становила одне ціле з Буковиною. Тут переважало автохтонне українське населення — 74% за переписом 1930 р. Частка молдаванів не перевищувала 12%, євреїв — 10%. Шість центральних повітів Бессарабії становили етнічну територію молдаванів. Тут українці жили розсіяно, головню, в містах. А *Південна Бессарабія* (Придунайський край) складалася з двох повітів — Аккерманського та Ізмаїльського. За національним складом населення вона була надзвичайно строкатою. Перепис 1930 р. зареєстрував 630 тис. жителів. Українці були найчисельнішою національною групою (37%), хоча й не становили більшості. Питома вага другої за чисельністю національної групи (молдавани та румуни) дорівнювала 19%, третьої (болгари) — 17%, четвертої (росіяни-старовіри) — 13%, п'ятої (німці) - 9 %.

Третю, найменшу в Румунії громаду, становили українці *Марамороцини* (Мараморош; від назви річки Мара). Сюди, де проходив кордон із Закарпатською Україною, вклинювалася смуга етнічного розселення українців. Наприкінці 20-х рр. у Мараморощині проживало 26 тис. чоловік, з них 17 тис. українців (65%), 6 тис. євреїв (23%), близько 1 тис. угорців.

Захоплення Румунією етнічних українських земель

Захоплення Румунією етнічних українських земель мало певні особливості. Румунська експансія ґрунтувалася на ідеологічних засадах, і так само як і у випадку Польщі, здійснювалася усупереч волевиявленню місцевих українців та при дипломатичному сприянні з боку країн Антанти.

Ідеологічні засади політики правлячих кіл Румунії щодо українських земель від початку ХХ ст. базувалася на концепції об'єднання усіх «*румунських історичних провінцій*» в «*унітарну національну*

румунську державу», причому українські землі північної частини Буковини і півдня Бессарабії розглядались як частина «Великої Румунії». Ця ідея інтенсивно пропагувалася і всередині країни, і за її межами зусиллями відомих румунських істориків. У працях Н.Йорги, А.Ксенопола і, зокрема, І.Ністора шляхом підтасування етнічних, історичних і географічних аргументів, які б підтверджували «право» Румунії на етнічні українські землі, обґрунтовувалась концепція «історичного права» Румунії не тільки на Північні Буковину й Бессарабію, але й Покуття, висловлювалися претензії на т.зв. *Трансністрію* (землі між Дністром і Південним Бугом).

Боротьба за владу в північній частині Буковини, яку місцеві українці вели з середини жовтня до початку листопада 1918 р., завершилася збройним втручанням королівської Румунії і окупацією Буковини разом з головним містом – Чернівці (11 листопада 1918 р.). Правлячі кола Румунії проігнорували вимогу *Віча* українського населення (3 листопада 1918 р.) про приєднання буковинських повітів, населених українцями, до України. Територія Буковини, як згодом – і заселеної переважно українцями Мараморощини, була *де-факто* включена до складу Румунії. В останньому випадку також усупереч рішення *Хустського собору* (січень 1919 р.), в якому взяли участь представники українського Марамороша, і де також було ухвалено історичне рішення про возз'єднання з Україною.

Уряд ЗУНРу заявив протест Румунії у зв'язку з окупацією зокрема північної частини Буковини, але не міг допомогти буковинцям, бо Західноукраїнська держава уже вела оборонні бої проти польських військ. Уряд гетьманської України доживав останні дні і теж не мав реальної військової сили, щоб стати на захист своєї фактично вже приєднаної території.

Румунський уряд здійснив низку заходів для створення «обґрунтованих» підстав для *юридичного оформлення* акту загарбання українських земель, насамперед, Буковини. Зокрема, створений у Яссах «Комітет буковинських емігрантів» був передислокований румунським урядом у Чернівці (23 листопада 1918 р.). На терміновому засіданні 25 листопада до складу «Румунської національної ради» (створена 27 жовтня 1918 р.) було кооптовано відразу увесь «комітет емігрантів» у складі 54 чоловік на чолі з І.Ністором. Після кооптації «національна рада» ухвалила рішення скликати через три дні (28 листопада 1918 р.) т.зв. *Генеральний Конгрес Буковини* («Конгрес буковинського народу»), що складався виключно з румунів. На цьому зібранні було сфабриковане рішення про об'єднання Буковини з Румунією. Згодом (18 грудня 1918 р.) декрет про це підписав румунський король.

Таке насильство над місцевим українським населенням викликало страйкову і збройну боротьбу. Проте держави Антанти по відношенні до українців знехтували правом національного самовизначення, й при укладенні мирних договорів з переможеними у Першій світовій війні Австрією, Угорщиною та Туреччиною, визнали *де-юре* етнічні українські землі частиною королівської Румунії.

Відповідно до статей *Сен-Жерменської мирного договору* (вересень 1919 р.) Австрія відмовилася від частини буковинської території, яка межувала з Румунією (Південна Буковина). Тоді ж держави Антанти визнали окупацію Мараморошу. А декрет про приєднання Буковини до Румунії було ратифіковано палатою і сенатом. Приєднання решти буковинських земель до Румунії відбулося за *Тріанонським мирним договором* з Угорщиною (червень 1920 р.), проте остаточний кордон Румунського королівства з сусідами був встановлений *Севрським мирним договором* (серпень 1920 р.) з Туреччиною. Останній остаточно визнав *де-юре* Північну Буковину територією Румунського королівства. Так само

колишні держави Антанти, а також Італія і Японія визнали складовою частиною Румунії Бессарабію, яка була окупована румунськими військами ще в січні 1918 р. Проти таких рішень рішуче протестували офіційні представники ЗУНР, УНР та УСРР. Водночас румунські анексії у подальшому не визнавалися СРСР. Зміна державно-територіального статусу Північної Буковини та Бессарабії відбулася внаслідок дипломатичного маневру і силової акції СРСР наприкінці червня 1940 р.

Національна політика Румунської держави щодо українського населення

Румунський окупаційний режим був жорсткішим за польський. У період румунської окупації (1918-1940 рр.) усі автономні права Буковини (за Австро-Угорщини буковинські українці мали представництво у Віденському парламенті, впливові позиції в місцевому самоуправлінні, система українського шкільництва тощо) були скасовані (до 1927 р.), а її перетворено на звичайну провінцію Румунії. Запроваджений в 1918-1928 і 1937-1940 роках надзвичайний стан (облоги) суттєво зменшив можливості місцевих українців протестувати проти наступу держави на свої національні права.

Щоб тримати в покорі населення окупованих територій, румунська влада часто вдавалася до терору, що викликало опір з боку українського населення, аж до збройних повстань (в січні 1919 р. Хотинське, в листопаді — 113-го полку в Чернівцях). Зауважимо, що на жорстокість у ставленні до українського населення з боку румунської влади (розстріли забраних із сіл заручників, які проводили румуни, майже поголовне катування цілих сіл) звертали увагу відомі діячі світової культури (Ернест Хемінгуей, Анрі Барбюс тощо).

Для консолідації ново-приєднаних земель, міжвоєнна Румунська держава обрала шлях насильницької та агресивної румунізації

нерумунського населення. Національна асиміляція українців та інших національних меншин здійснювалася методами політичної, ідеологічної, культурно-освітньої та економічної дискримінації. Послідовно проводячи політику румунізації українців, правлячі кола Румунії намагалися довести, що належність українських земель північної частини Буковини і Бессарабії до Румунії забезпечена. Так, щоб підтвердити «румунський характер» краю та «стерти сліди перебування чужинців» на Буковині урядовим декретом (21 липня 1919 р.) перейменовано ряд населених пунктів та «повернуто» їм «старі молдавські назви».

Насильницька румунізація українців у доволі грубій формі провадилася насамперед у сфері освіти: ліквідовувалися українські школи, людей переслідували за користування українською мовою. Згідно із законом *«Про початкову народну державну школу та про науку в нормальних (учительських) школах»* (28 липня 1924 р.) українці вважалися «румунами, що забули свою рідну мову», а тому спеціальний декрет Міністерства освіти зобов'язував їх віддавати своїх дітей лише до державних або приватних шкіл, де викладання ведеться румунською мовою. Після цього закону румунізація українських шкіл відбувалася прискореними темпами. Уже в 1926/27 навчальному році на Буковині не залишилося жодної української початкової школи — вони були зрумунізовані. Вчителів-українців змушували складати державний іспит з румунської мови. Для цього їх відправляли в південні райони, населені етнічними румунами, а на їх місце присилали вчителів-румунів. Румунські вчителі отримували зарплатню, на 50% вищу від платні місцевим учителям. У Чернівецькому університеті закрито всі кафедри з українською мовою навчання. В 1926 р. було заборонено ввезення на Буковину з-за кордону українських книжок, газет, нот і навіть ікон.

Румунська влада переслідувала й культурно-освітню працю українців на Буковині. Із 590 товариств, що були перед війною, в 1924 р.

залишилося тільки 14. Занепала діяльність найстарішого й найважливішого культурно-освітнього товариства «Руська бесіда». Закривалися українські читальні, газети та журнали. Румунізація торкнулася й церковної служби.

У суворих умовах румунського режиму в стані облоги довелося вести боротьбу українським політичним партіям, діяльність яких (за винятком однієї -Української національної партії) проводилася підпіллі. Проте єдина легально діюча українська політична партія особливого впливу на українські маси не мала через свою незначну чисельність.

Із прискоренням процесу фашизації країни дискримінація українського населення особливо посилилася. На початку 30-х років лідери правлячої Націонал-цараністської партії висунули гасло «*Румунія для румунів*». Шалена шовіністична пропаганда поєднувалася з каральними заходами задля насадження всього румунського. Українські назви населених пунктів змінювали на румунські. У 1936 р. з'явився урядовий циркуляр, яким заборонялося вживати історичні назви населених пунктів в офіційних документах і в пресі. Румунізувалися прізвища місцевих жителів. Була заборонена навіть назва «українці».

Румунська політика у соціально-економічній сфері

Румунська політика у соціально-економічній сфері по відношенні до українців була не кращою. Панівні кола Румунії не мали ні змоги, ні бажання економічно розвивати ново-приєднані території. Навпаки, нерідко наявне з довоєнних часів промислове устаткування вивозилося в центральні регіони Румунії. Зокрема було демонтовано й вивезено устаткування Аккерманських трамвайних майстерень і прядильної фабрики, а також основна частина обладнання Ізмаїльського й Ренійського портів. Промислові підприємства Північної Буковини та Бессарабії залишалися, як і раніше, дрібними й напівкустарними. Не витримуючи конкуренції на

світовому ринку, вони часто розорялися навіть у часи сприятливої кон'юнктури. У 20-х рр. на Буковині було закрито 85 підприємств.

У 30-х рр. за умов економічної кризи кількість промислових підприємств Північної Буковини скоротилася майже наполовину, а в Південній Бессарабії — на чверть. Робітники, яким вдалося зберегти роботу, одержували зарплату в половинному розмірі. Ще гіршим виявилось становище безробітних. Мала місце й дискримінація за національною ознакою. Закон «Про захист національної праці» (1938 р.) вимагав витіснення представників корінного населення румунським елементом не лише в установах, а й на підприємствах.

Гострою для українців, у своїй переважній масі — хліборобів, була проблема малоземелля та безземелля. Аграрна політика королівського уряду Румунії будувалася відповідно до конкретних соціально-економічних умов різних українських земель. У Бессарабії закон про аграрну реформу вступив у дію з 1920 р., на Буковині — з 1921.

Аграрна реформа в Бессарабії насамперед враховувала інтереси поміщиків, у яких в 1918 р. відібрали землю. Румунські власті після анексії краю не наважилися відразу покінчити з результатами аграрної революції. Замість цього вони встановили високі викупні платежі, щоб селянам було не вигідно користуватися поміщицькою землею. Високі податки й несприятлива ринкова кон'юнктура призводили до розорення селянських господарств. У Бессарабії зокрема було закладено в банківських установах майже всі господарства. Поступово у селян відібрали не менш як половину одержаної в 1918 р. землі, яка повернулася, здебільшого, до колишніх власників.

На Буковині, де аграрна революція не відбулася, селянам належало тільки 47% сільськогосподарських угідь. Решта перебувала у володінні поміщиків, Церкви, держави. Земельна реформа короля Фердинанда передбачала залишити у власності кожного поміщика від 100 до 250 га.

Надлишок земель вилучавсь у фонд проведення аграрної реформи. Всього в поміщиків було відібрано (із викупом) понад 74 тис. га, тобто, третину їхнього земельного фонду.

Середній розмір ділянки, яку одержували українські селяни, не перевищував одного гектара. А переселенці (колоністи), наприклад, з Південної Буковини одержували, як мінімум, пів-гектара під садибу, гектар пасовищ і 4,5 га ріллі. Верхня норма земле-забезпечення дорівнювала в них 10 га. Справедливості ради зауважимо, що в силу різних причин, як і в Польщі, румунська політика осадництва мала лише частковий успіх (С.Кульчицький). Нерідко румунські колоністи продавали землю своїм сусідам-українцям і поверталися на старе місце проживання.

Політичний устрій міжвоєнної Румунії

За формою правління міжвоєнна «Велика Румунія» була *конституційною монархією*, устрій якої базувався на двох конституційних актах держави – від 29 березня 1923 р. та 27 лютого 1938 р.

Перша Конституція міжвоєнної Румунської держави, яку дослідники (І.Піддубний) вважають по-суті модифікацією конституції 1866 р. з доповненнями, зробленими в 1879, 1884, 1917 рр., встановлювала у державі режим парламентської демократії. Вона визнавала демократичну структуру влади, з поділом її на законодавчу, виконавчу та судову; зрівняння громадян у правах, незалежно від мови, національності та віросповідання.

Законодавча влада була представлена двопалатним парламентом: *Сенатом і Палатою депутатів*. Схвалений парламентом шляхом голосування закон набував силу після підписання його королем. Важливе місце у законодавчій діяльності парламенту займав *«Закон про організацію Легіслативної Ради»* (26 лютого 1925 р.). Остання складалася з досвідчених юристів і мала завдання перевіряти законопроекти. Після того

як Легіслативна Рада розглянула проект і висловила свою думку про нього, його передавали на розгляд парламенту. *Виконавча влада* перебувала в руках *короля* та *Ради Міністрів*. Остання в особі міністерства внутрішніх справ Румунії від 1920-х рр. займалася справами національних меншостей (на становищі яких перебували українці). Окремо при Міністерстві освіти й культур існувало також «*Управління у справах меншостей*», однак від реального забезпечення національних прав українців та інших меншин цей орган самоусунувся. *Судову владу* в міжвоєнній Румунській державі мала забезпечувати недоторканість суддів.

Зазначимо, що певні особливості мало формування парламенту Румунської держави. *По-перше*, парламент обирався на неоднакових щодо різних регіонів засадах представництва. Так, вибори 1919, 1920 та 1922 рр. в етнічно румунських регіонах та у Бессарабії були проведені за *системою пропорційного представництва*, тобто один депутат обирався від 30 тис. громадян. А на Буковині та в Трансільванії (в складі якої перебувала заселена переважно українцями Мараморощина) у ці роки діяла *система абсолютної більшості*, при якій наявність єдиного кандидата давала право голові виборчої комісії проголосити депутата обраним без голосування. Це певною мірою влаштовувало представників правлячої партії, бо створювало умови успішного зайняття парламентських місць. *По-друге*, певною проблемою формування законодавчої влади була кількість сенаторів та депутатів, яких обирали до парламенту від різних провінцій. Так, збереження поділу Буковини на 11 повітів та виділення Чернівців як окремого виборчого округу були причинами того, що на парламентських виборах 1919 р. Буковина була представлена 12 виборчими округами, від яких обрали 26 депутатів при загальній їх кількості по Румунії 568 (І.Піддубний). За цих обставин скорочення числа парламентських представників від приєднаних провінцій було вигідним для центру і з політичної, і з фінансової точок зору. Прийняття офіційної постанови про

скорочення числа депутатів (до 387) також створювало умови для зменшення числа виборчих округів. Наприклад, з 1926 р. на Буковині діяли замість 12 лише 5 виборчих округів, від яких було обрано того року 18 депутатів, хоча спершу планувалося обирати 17 депутатів та 6 senatorів від всієї Буковини.

Нову румунську Конституцію (27 лютого 1938 р.) було прийнято шляхом всенародного голосування (плебісциту). Вона анулювала усі положення загальнодемократичного характеру попередньої Конституції, що означало завершення режиму парламентської демократії, і встановлювала диктатуру короля Карла II. Парламент як інститут зберігався, проте змінювалися принципи його формування: половину senatorів призначав король, іншу половину депутатів обирали. Королівським декретом (жовтень 1938 р.) було розпущено робітничі профспілки, а на їхнє місце створено робітничі корпорації. Також розпускалися усі політичні організації, а на їх місце створено єдину дозволена партію «Фронт національного відродження» (з червня 1940 р. – «Партія нації»).

Водночас у виконавчій сфері на новий рівень виводилися стосунки влади з національними меншинами. Так, відповідно до закону *«Про організацію Управління у справах меншостей»* (4 травня 1938 р.), останнього під назвою: *«Генерального комісаріату для національних меншостей»* підпорядковують безпосередньо Раді Міністрів. Зважаючи на це, українська делегація, починаючи від весни 1939 р., вживала заходів перед комісаром у справах меншостей щодо визнання національних прав українців і, зокрема, принципового визнання українців в Румунії як окремої національної меншини. Першим визнанням українців на державному рівні стала пропозиція комісара у справах меншостей (квітень 1940 р.) перед Палатою депутатів щодо прийняття української меншості до політичної формації «Фронт національного відродження». Одночасно було

дозволено у школах українських громад в Буковині, Бессарабії та Мараморощині запровадити навчання української мови (4 години щотижня і дві години релігії українською мовою). Єдиною репрезентацією українців перед владними державними органами мала стати заснована тоді ж (квітень 1940 р.) «Українська національна громада». Проте усі ці заходи так і не були реалізовані.

Вважаємо, що наступ реакції і фашизму в Румунії у 1930-х рр. здійснювався, зокрема, і під впливом «українського фактора». Він супроводжувався посиленням маневрів румунських правлячих кіл на світовій арені: приєднання до фашистського блоку уявлялося румунському урядові гарантією проти претензій хортистської Угорщини на Трансільванію та надійним засобом закріплення за собою захоплених (1918 р.) українських земель, а також загарбання нових територій.

Із 1940 р. по 1944 р. (23 серпня) одноосібним «кондуктором» Румунії став Антонеску.

Організація місцевих органів державного управління й самоврядування в Північній Буковині

Румунська урядова політика в галузі адміністративного устрою на українських етнічних землях полягала у намаганні уніфікувати як адміністративний поділ краю, так і систему управління ним. З цією метою в інтересах політичних та фінансових правлячих кіл Румунії упродовж двадцятидвохрічного перебування Північної Буковини у складі міжвоєнної Румунії (1918–1940 рр.) були проведені *чотири адміністративні реорганізації краю*.

Перша за порядком організація органів місцевого державного управління Буковини, що була встановлена після вступу румунських військ у м. Чернівці (11 листопада 1918 р.), ще мала виразні ознаки адміністративно-територіальної автономії. Тоді за рішенням місцевої

Румунської національної ради, в руках якої зосереджувалася уся повнота влади в краї, для управління Буковиною створювався крайовий уряд - *секретаріат* (12 листопада 1918 р.). Правовою основою його діяльності став прийнятий (12 листопада 1918 р.) ним (самим урядом) спеціальний закон. На загальнодержавному рівні основні положення цього закону було визначено у королівському декреті про «*Організацію Буковини*» (19 грудня 1918 р.), підписаному на другий день після оприлюднення декрету про об'єднання Буковини з Румунією.

Структурно крайовий уряд складався з 14 *державних секретарів*. Загальне керівництво краєм здійснювали два *міністри-делегати*, один з яких представляв Буковину в бухарестському уряді. У своїй діяльності крайовий уряд ще керувався австрійськими законами, маючи повноваження у багатьох питаннях управління краєм: адміністративних, судових, поліційних, фінансових, культурно-освітніх тощо. Поза компетенцією місцевого буковинського секретаріату (уряду) були зовнішні зносини, оборона, державна безпека, монетарна політика, якими відала центральна влада у Бухаресті. Постановою крайового уряду було також встановлено систему добору кадрів, за якою призначення державних службовців секретаріатів, пошти та залізниці здійснювалося згідно з поданням міністра-делегата. У квітні 1920 р. посаду міністра-делегата, що перебував на Буковині, замінено посадою *голови регіональної комісії з уніфікації*, а замість посад державних секретарів введено посади *генеральних директорів*. На кінець 1922 р. уніфікацію завершили, і контроль за діяльністю крайових органів влади перейшов до центру, що означало остаточну ліквідацію уявної автономії краю.

В умовах «*Великої Румунії*», що виникла внаслідок приєднання ряду територій, постала потреба розробки нової адміністративної системи. Цей процес здійснювався на підставі конституції Румунії (29 березня 1923

р.) та закону про адміністративну уніфікацію (14 червня 1924 р.), який вступив у дію з 1 січня 1926 р.

Закон передбачав поділ Румунії на повіти та громади. *Громади (комуни) поділялися на сільські та міські*. Перші склалися з одного села або декількох сіл. Міські громади могли бути центрами повітів чи звичайними містами. Якщо ж вони мали економічне чи культурне значення, наприклад, Чернівці, то проголошувалися *муніципіями*. З метою здійснення контролю за виконанням законів, кращого спрямування адміністративної роботи повіти поділялися на округи - *волості*, тоді як міста ділилися на *сектори*.

Згідно зі статтею 7, всі мешканці країни були зобов'язані належати до громад і вирішувати всі проблеми, пов'язані з їх існуванням. Громада, в свою чергу, мала владу над громадянами і територією, що їй належала. Лише чужинці не мали права перебувати в громаді без погодження цього на основі спеціального закону. В статті 10 визначалося, що громадою та повітом управляють ради, складені з вибраних радних, включених по праву та кооптованих, зокрема представниці жінок. Громадські та повітові ради обов'язково виконували розпорядження та дотримувалися постанов центральних органів влади. Головою адміністрації громади був *примар*, а повітової - *префект*. Обидва вони були зобов'язані виконувати постанови та рішення, прийняті відповідними радами. Різні рівні влади зумовлювали й різні вимоги до представників влади. Так, префект виконував свої повноваження особисто, або ж через *субпрефектів, преторів, поліцаїв та нотарів*, підпорядковуючись безпосередньо Міністерству внутрішніх справ.

Відповідно до нового адміністративного закону всю територію Буковини було поділено на п'ять повітів: Чернівецький, Сторожинецький, Радівецький, Сучавський та Кимполунзький. На думку дослідників (І.Піддубний), ці адміністративно-територіальні одиниці були створені

таким чином, щоб включити до складу північних повітів Буковини якомога більше сіл з румунським населенням і тим самим дещо зменшити показники чисельної переваги українського населення в краї. Переслідуючи асиміляційну стосовно українців мету, при проведенні адміністративної реформи 1926 р. волостям давали назви, що відображали стару молдавську номенклатуру і в такий спосіб румунська влада мала намір переконати світ у законності «історичних прав» Румунії на Буковину.

На підставі *закону про адміністративну уніфікацію* (14 червня 1924 р.) восени 1925 р. провели вибори до місцевих органів самоврядування - *громадських* (комунальних) *рад*, до складу яких обирали *громадських радних*. Зміст діяльності громадських радних визначався їх партійною належністю чи орієнтацією. Тобто, діяльність радних могла мати свої особливості і використовувалася радними для захисту прав тієї національності, яку вони представляли, навіть якщо вона спрямована на шкоду представникам інших національностей. Натомість кількісна перевага у громадських радах усіх рівнів на Буковині завжди була за румунами, що викликало неодноразові протести з боку українських політичних діячів. Що стосується повноважень органів місцевого самоврядування, то насправді вони мали незначні повноваження і лише в господарському управлінні. Уряд за рекомендацією префектів міг розпускати місцеві виборні органи і скасовувати їхні рішення.

Чергові зміни в адміністративному устрої міжвоєнної Румунії були спричинені приходом до влади в листопаді 1928 р. уряду Націонал-цараністської партії. Уряд зберіг поділ на повіти, волості та громади, проте найбільшою адміністративно-територіальною одиницею за новою адміністративною реформою ставали *міністерські директорати*. (І.Піддубний вважає, що це була одна із спроб ліквідувати історичні провінції, замінивши їх адміністративними одиницями). Зокрема, Буковина

увійшла до II міністерського директорату, яким управляв *губернатор*. Реформою було закладено і певні елементи, що свідчили про короткий період демократизації Румунії. Наприклад, голову громади мали право обирати самі члени громади, а не громадська рада. Громадським виборним органам надано ширші права, а населені пункти з 10-12 тис. осіб утворювали *місцеві автономні органи* на чолі з виборним *претором* та «*перманентною делегацією*», тоді як префект мав виконувати роль наглядача за їхньою діяльністю без втручання у справи громади.

Нова адміністративна реформа відбулася після прийняття Конституції (24 лютого 1938 р.) та перетворення Румунії на тоталітарну державу. Правовою основою її проведення став новий адміністративний закон (жовтень 1938 р.), робота над яким провадилася більш як півроку. Загалом, запроваджений цим законом адміністративно-територіальний поділ залишався дійсним для Буковини до червня 1940 р.

Першим проектом цього закону (квітень 1938 р.) передбачалося всю країну розділити на *7 округів* за чисельністю армійських корпусів. Центром округу мало стати місце розташування штабу корпусу, префектами повітів могли бути цивільні чиновники, хоча й існувала думка про призначення корпусних командирів представниками влади. (Вже в лютому 1938 р. префектами повітів на Буковині призначали командирів військових частин).

Ще одним положенням законопроекту була ліквідація старих кордонів, а, отже, ненависного Бухаресту «дотеперішнього регіоналізму». Очолювати провінцію мав губернатор «з далекосяжними повно властями», якому мала допомагати окремі *обласна рада* з частково набраних та частково призначених членів. Повітових префектів та голів громад планували призначати згори, як і частину членів милостиво залишених громадських рад. Планувалося, що вся Буковина ще з сімома повітами мала входити до Яської округи. Префекти мали право призначати

примарів та їхніх заступників у сільських громадах, тоді як примарів міст міг призначати сам губернатор Примарі муніципальних та резиденційних повинні були бути старші 30 років і мати вищу освіту, по інших містах - середню, а в селах - початкову. Префектами повітів можна було призначати лише осіб, що раніше займали посади підпрефектів чи преторів. Губернатором могла стати особа віком від 45 років з вищою освітою. Він перебував на становищі державного підсекретаря. Від громадських повітових рад мали обиратися по два делегати до *провінційної ради*, які мешкали в громаді не менше одного року і мали 30 років.

Проте подальша робота над законопроектом привела до певних змін і прийняття рішення про поділ країни *на 10 областей*. Відбувалися зміни самого адміністративного закону, як і законодавства по ряду міністерств. Знижено було й віковий ценз губернатора до 35 років, а до преторів поставлено вимогу мати ліценціат вищої школи. Ранги нотаря, претора, префекта мали по два класи.

В остаточній редакції проекту закону змінено назви низки областей. Так, до складу Сучавської області з центром в Чернівцях входили всі п'ять буковинських повітів, а також Хотинський та Дорохойський повіти. Очолював область *королівський резидент* (призначався на 6 років), якому в управлінні краєм допомагала рада. До її складу входили члени, обрані громадськими радами та обласними палатами. Примарів, згідно із законом, обирали з членів громади, причому існувала можливість залишення їх на цій посаді без переобрання. Громадські ради склалися з членів обраних та призначених «по праву». Префектом повіту могла бути особа, що прослужила не менше 6 років на посаді претора та мала вищу освіту (ліценціат).

Згідно із законом, у кожній області повинні були існувати відділи адміністративний, фінансовий, технічний, хліборобський, зоотехнічний і ветеринарний, соціальної та гігієнічної допомоги, шкільний та

мобілізаційний. Окремі службові відділи префектур повинні були переходити до обласної управи у повному складі, що, безумовно, скорочувало витрати. До обласної ради входили представники від палат (хліборобської, промислової, торговельної, праці), а також члени «по праву» (останніх було не менше восьми), до яких належали ректор вищого навчального закладу чи найстарший за віком директор середнього навчального закладу, найвищі за чином інженер, лікар, ветеринарний лікар, інженер-агроном, інженер лісництва, президент товариства соціальної допомоги, представник культурного захисту. Всі вони склали присягу на вірність королю. Звичайні засідання ради мали відбуватися двічі на рік: 1 лютого та 1 листопада, а надзвичайні - відповідно до потреб. Всі засідання мали бути відкриті, а інформація про них подавалася через оголошення та «Офіційний вісник».

Отже, урядова політика в галузі адміністративного устрою Буковини в 1920-30-ті роки полягала у намаганні уніфікувати як адміністративний поділ краю, так і систему управління ним, що було в політичних та фінансових інтересах правлячих кіл Румунії. Деякий час громадські та повітові органи користувалися декларованими свободами, однак вибори до них часто набирали характеру політичних змагань. У цей період зроблено кілька спроб ліквідувати історичні провінції у складі Румунії, що вдалося лише після проголошення тоталітарного режиму. Уніфікація адміністративної системи королівства не лише створила видимість єдиної держави, але й мала своїм завданням завершити процес «інтеграції» українських етнічних земель, зокрема, північної частини Буковини в Румунію.

Органи правосуддя

Правовою основою організації (поширення) румунського судоустрою на територію українських етнічних земель були королівські

декрети «Про організацію Буковини» (19 грудня 1918 р.) та «Про організацію правосуддя в Бессарабії» (9 жовтня 1918 р.). З прийняттям окремого спеціального закону «Про організацію судівництва» (24 червня 1924 р.) було остаточно уніфіковано структуру суду, визначено права і обов'язки суддів. (Нову редакцію цього закону прийнято 31 березня 1937 р.).

Структурно звичайні судові інстанції поділялися на: *мирові суди* (повітові), *трибунали* (окружні), *апеляційні палати* й створені в рамках здійснення судової реформи - *Адміністративний та Верховний суд*. Згідно із «Законом про організацію Верховного Суду касації і юстиції» (20 грудня 1925 р.) Верховний суд був касаційною інстанцією проти рішень Апеляційних палат і трибуналів, а також судом справедливості (юстиції), оскільки винятково у ньому розглядалися справи по суті, наприклад, проти міністрів. Адміністративний суд, створений на основі окремого закону (23 грудня 1925 р.) розглядав справи порушення законів адміністративними органами на шкоду фізичних та юридичних осіб. Окрім звичайних судів були суди надзвичайні – *військові, робітничі трибунали* тощо, правовий статус яких також визначався окремими законами. Усіх суддів призначав король за рекомендацією міністра юстиції на базі завершеної юридичної освіти. Судді оголошувалися недоторканими (дисциплінарні покарання суддів призначалися тільки спеціальним судом), що вважалося запорукою незалежної судової влади.

Суддівська кар'єра розпочиналася призначенням на посади помічника судді при повітових судах або трибуналах (т.зв. «*суплеант*») чи заступника прокурора (т.зв. «*субститут*»). Перебування на цих посадах впродовж року зараховувалися як судовий стаж і були підставою для складання спеціального судового іспиту кандидата на посаду судді. Форму і зміст судового іспиту визначало затверджене королівським декретом «*Положення про суддівський іспит*» (30 травня 1925 р.). У цьому

документі зокрема йшлося, що іспит у письмовій та усній формах були зобов'язані скласти усі кандидати на посаду судді. Якщо кандидат не витримав письмового іспиту, він звільнявся від усного іспиту і втрачав своє суддівське місце. Таким самим наслідком чекав кандидата, якщо він не витримував усного суддівського іспиту. Успішно склавши усний та письмовий суддівський іспити, кандидат призначався на вільне місце судді. А у випадку конкуренції на одне й те саме місце перевага надавалася кандидату з вищою оцінкою під час іспиту. У складі суддівського корпусу на етнічних українських землях українців не було.

Діяльність адвокатури на українських землях в складі міжвоєнної Румунії ґрунтувалася на «Законі про організацію та уніфікацію адвокатського корпусу» (21 лютого 1923 р.). Певні доповнення до цього закону були внесені 1925 року, натомість нова його редакція (28 грудня 1931 р.) не внесла істотних змін у правовий статус адвокатури. Зокрема, адвокатом (членом колегії адвокатів) міг стати будь-який громадянин Румунії, який склав спеціальний адвокатський іспит, має закінчену вищу юридичну освіту і ступінь доктора права. Однак право на самостійну адвокатську практику давало однорічне практичне стажування у старшого адвоката.

Поліція взагалі, а таємна (сігуранца) зокрема, була важливою складовою органів румунської державної адміністрації на окупованих українських землях, зважаючи на запроваджені в 1918-1928 і 1937-1940 роках надзвичайний стан (облоги). Будь-яка провина, що загрожувала спокою та єдності держави підлягала жорсткому покаранню. А поліційні органи використовували широку інтерпретацію цих провин, куди за певних обставин відносили й спів українських пісень (І.Новосівський). У «міжоблоговий» період правовою основою діяльності поліції на етнічних українських землях міжвоєнної Румунії стали уніфіковані закони «Про

організацію сільської жандармерії» (28 березня 1929 р.) та *«Про організацію державної поліції»* (21 липня 1929 р.).

Правова політика

Характерною рисою і головним завданням правової політики міжвоєнної Румунії щодо окупованих етнічних українських земель стала *уніфікація* системи права, що існувала у Бессарабії (колишня частина Російської імперії), Буковині (колишня частина дуалістичної Австро-Угорської монархії – т.зв. *Ціслейтанії*, з австрійською правовою системою) та Мараморощині (колишня частина дуалістичної Австро-Угорської монархії – т.зв. *Транслейтанії*, з угорською правовою системою) із загально-румунською правовою системою. На відміну від Польщі, де правова політика держави зводилася до створення єдиних для усієї держави галузевих правових кодексів, міжвоєнна Румунська держава прагнула уніфікувати правову систему на ново-приєднаних територіях, зокрема етнічно-українських, шляхом поширення на них чинності загально-румунського законодавства.

«Компромісний» період щодо впровадження загально-румунського законодавства тривав недовго. Так, у Бессарабії правові перетворення розпочалися на підставі королівського декрету *«Про організацію судочинства в Бессарабії»* (9 жовтня 1918 р.), в якому разом з поширенням на територію Бессарабії структури румунських судів йшлося (ст. 2) про чинність з певними поправками-додатками й російсько-імперських законодавчих актів. На Буковині чинність австрійських законів затримував декрет *«Про організацію Буковини»* (19 грудня 1918 р.). Проте недовзі румунська влада вдалася до активної правової експансії, наслідком якої мала стати швидка інкорпорація загарбаних територій: у Бессарабії та Буковині чинними стають загально-румунські закони, які зближують їх з правовим станом етнічно-румунських регіонів (т.зв. *Старе Королівство*

Румунії). Зокрема, на територію Бессарабії низкою королівських декретів було поширено чинність румунського кримінального та кримінально-процесуального кодексів (2 травня 1919 р.); торговельного кодексу та споріднених з ним дрібних законів Старого Королівства (2 травня 1919 р.); окремих положень румунського цивільного та цивільного-процесуального кодексів (4 липня 1919 р.). Останній *«уніфікаційний»* акт права в Бессарабії (4 квітня 1928 р.) декларував чинність румунського цивільного та цивільного-процесуального кодексів у цілості.

Подібно до Бессарабії процес наближення до відповідних румунських законів в ділянці кримінального та цивільного законодавства відбувався на Буковині та Мараморощині. Так, для Буковини важливим з цього погляду стало прийняття закону (11 квітня 1924 р.) про уніфікування повноліття – після досягнення 21 року – шляхом поширення румунського цивільного кодексу. Правова інкорпорація Буковини завершилася на підставі закону *«Про поширення законодавства Старого Королівства»* (1 жовтня 1938 р.). Дослідники (І.Новосівський) зазначають, що цим законом на Буковину було поширено чинність румунського цивільного, цивільно-процесуального та торговельного кодексів, бо уніфіковане кримінальне законодавство на той час було вже чинним у всій Румунії.

Серед загальнодержавних законодавчих актів у сфері конституційного права важливе значення мав *«Закон про набуття і втрату румунського громадянства»* (24 лютого 1924 р.), за яким право румунського громадянства мали усі мешканці Румунії. З метою реалізації цього закону місцеві органи влади склали списки громадян – мешканців своєї місцевості, які виставлялися на дошці оголошень у визначений законом час, щоб помилково пропущені особи в списках були вписані, а неправомірно записані – викреслені. Із закінченням терміну оголошень складався окремий реєстр громадян. Зі встановленням профашистського режиму з метою виявити тих, хто «потрапив у списки румунських

громадян обманом», було видано спрямований, головню, проти євреїв закон *«Про ревізію румунського громадянства»* (22 січня 1938 р.). Таку перевірку уповноважувалися проводити повітові суди, рішення яких, однак, можна було опротестовувати.

Відповідними кодифікованими актами урегульовувалося *кримінальне* (18 березня 1936 р.) і *кримінально-процесуальне* (19 березня 1936 р.) законодавство (набули чинності з 1 січня 1937 року). Нове кримінальне законодавство знало інститути припинення виконання покарання, умовне звільнення, позбавлення волі, реабілітацію тощо. Проте справжнім нововведенням у кодексах стали положення про малолітніх злочинців. Дослідники (І.Новосівський) підкреслюють, що нове кримінальне законодавство Румунії враховувало новітні течії в науці кримінального права: ставило питання не тільки боротьби зі злочинністю, але й охорону від злочинності. Злочин розглядався як суспільний факт, проти якого потрібно приймати заходи суспільної охорони.

Що стосується *цивільного* і *цивільно-процесуального* законодавства, то до кінця першої румунської окупації Північної Буковини і Бессарабії (червень 1940 р.) чинними залишалися кодекси, прийняті ще в середині ХІХ ст. (1864 р.). Робота над проектами нових цивільного та цивільно-процесуального кодексів проводилася і була завершена, проте до кінця червня 1940 р. вони не були уведені в дію. Натомість різні аспекти цивільно-правових відносин урегульовувалися на підставі окремих законів.

Для українців краю чи не найважливішим було *кооперативне законодавство*, оскільки кооперація була чи не єдиною сферою, де румунський шовінізм мав менше можливостей проявитися. Створюючи кооперативні товариства нерумунське населення могло оминати складні формальності реєстрації звичайної юридичної особи, що їх ставив *«Закон про юридичні особи»* (6 листопада 1924 р.). Реєстраційні формальності кооперативних товариств, що їх встановлював *«Закон про уніфікацію*

кооперації» (14 березня 1923 р.), були спрощеними, до того ж в рамках кооперативного товариства можна було вдаватися до суспільно-культурної діяльності. Реєстрацію кооперативних товариств проводив мировий (повітовий) суд.

Для буковинців та бессарабців новим за суттю став закон *«Про акти цивільного стану»* (25 лютого 1928 р.), який вступив в дію з 1 січня 1930 року. Цей законодавчий акт передав ведення актів цивільного стану (народження, шлюб, смерть) від Церкви до місцевих владних органів. Повноправним доказом цивільного стану особи за час дії нового закону міг служити тільки акт, виданий державним органом.

Отже, у міжвоєнний період в Румунії утвердився державно-політичний режим, який на окупованих українських землях проводив *колонізаторську* політику, спрямовану на повну і всебічну інкорпорацію українських етнічних земель у державно-правову систему королівської Румунії та румунізацію українського населення. Цій меті служили державні *апарат*, включаючи органи правосуддя, та *законодавство* як знаряддя національного та соціального гноблення українців.

УКРАЇНСЬКЕ ЗАКАРПАТТЯ В СКЛАДІ ЧЕХО-СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЧСР)

Утворення та політичний устрій ЧСР

Міжвоєнна Чехо-Словацька держава постала в умовах розпаду Австро-Угорщини, коли Чеський Національний комітет (ЧНК) у Празі ухвалив *Тимчасову конституцію* (13 листопада 1918 р.), відповідно до якої Габсбурзька династія позбавлялася права на чеські землі та проголошувалася Чехо-Словацька Республіка (ЧСР). Вищим законодавчим органом країни ставали *Тимчасові національні збори*, які утворювалися завдяки розширенню складу ЧНК (з 30 до 256 депутатів - пропорційно до результатів довоєнних виборів до рейхсрату) та введенням у них сорока словацьких депутатів. Для обґрунтування правомірності існування ЧСР на Паризькій мирній конференції чеським керівництвом була вміло використана т.зв. концепція «*єдиного чехословацького народу*». Проте, зважаючи на багатонаціональний склад держави, у Сен-Жерменському договорі містилися зобов'язання перед ЧСР щодо забезпечення прав усім національним меншинам.

Хронологічно політичний розвиток міжвоєнної Чехо-Словаччини розділяють на два періоди, що відокремлюються укладенням відомої *Мюнхенської угоди* (28-30 вересня 1938 р.). У домюнхенській *Першій Чехо-Словацькій республіці* було завершено побудову державно-правової системи. Руйнівного удару по правопорядку та чехословацькій державності завдала Мюнхенська змова. Післямюнхенський період існування чехословацької держави увійшов в історію під назвою «*друга республіка*» і став паузою перед її зникненням через півроку.

За задумом засновників ЧСР (Т.Масарик, Е.Бенеш і ген. М.Штефанік), існування й розбудова республіки мали ґрунтуватися на трьох головних настановах: державницькій ідеології «чехословакізму», парламентській демократії і принципі непорушності територіального врегулювання в Європі на основі Версальської системи. Правову основу політичного устрою ЧСР було закладено у *Конституції ЧСР* (1920 р.). Вона визначала Чехо-Словацьку державу як *парламентську демократичну республіку*, в якій влада поділялася на *законодавчу* (двопалатні Національні збори), *виконавчу* (здійснювану президентом і урядом) та *судову*.

Для виборів до парламенту – Національних зборів – установлювався принцип пропорційності та загального, рівного, прямого й таємного голосування. Визначаючи місце і роль парламенту у державотворенні дослідники (Ю.Бисага) зазначають, що основу парламенту становили партії центристської орієнтації (на той час досить організовані й структуровані, мали своїх лідерів); у практиці чехословацького парламентаризму широко здійснювався принцип коаліційного формування державно-управлінських структур (уряду). Серед слабких місць передмюнхенського парламенту ЧСР – брак власної ініціативи в основній сфері – законотворенні. Фактично парламент цілком залежав від волі лідерів політичних партій, які перебували при владі.

На спільному засіданні палати депутатів і сенату обирався *президент ЧСР* строком на сім років. До повноважень президента ЧСР згідно з конституцією входили призначення уряду та його відправка у відставку, скликання, відкладення або розпуск Національних зборів, накладання «вето» на закони, оголошення війни. Президент був головнокомандувачем збройних сил, представляв державу у відносинах з іншими державами, мав право укладати й ратифікувати міжнародні договори, запроваджувати надзвичайний стан, вносити мирні договори на

затвердження до парламенту, призначати суддів та вищих державних службовців, оголошувати амністію.

Уряд (Рада міністрів) як структурний елемент державної системи управління формувався за коаліційним принципом, який за кількісними і якісними показниками мав декілька відтінків (широка-вузька коаліція, дво-багатопартійна коаліція). Персональний склад уряду, його ставлення до конкретних міністерських крісел відбивали реальний розклад місця в «табелі про ранги» тих чи інших політичних груп країни. Середній термін перебування уряду при владі – 15 місяців. Усі спірні питання вирішувалися взаємними компромісами.

Важливе місце в концепції державно-правового будівництва першої Чехословацької республіки відводилося *інституту політичної опозиції*. Характерною ознакою демократичної політичної системи першої ЧСР було те, що опозиція мала визначені законом права, і це давало їй можливість легітимно, цивілізовано впливати на уряд, президента, парламентську більшість. На той час жоден європейський уряд не ставився до опозиції так уважно, як чехословацький. Але, водночас, на думку дослідників (Ю.Бисага), саме відсутність лояльної опозиції була одним з основних факторів потенційної слабкості чехословацького демократичного політичного режиму 20-30-х рр. ХХ ст.

Судова влада в ЧСР була представлена залежно від компетенції судами кількох рівнів: найвищою, середньою (проміжною) та нижньою судовими ланками. Згідно із судовою практикою ЧСР, процес судочинства могли здійснювати: *звичайні та спеціальні суди* (якщо йшлося про кримінальні справи). Зазначимо, що Конституція ЧСР (1920 р.) передбачала можливість створення і *надзвичайних судів*, однак лише у випадках, що передбачені законом, і тільки на конкретно визначений період. Це виключало можливості тривалої діяльності надзвичайних судів. Важливе значення в судовій системі Чехословаччини у 20-30-х рр. ХХ ст.

належало *Найвищому, Найвищому адміністративному і Найвищому виборчому судам*. Вони мали специфічну структуру і відповідні функціональні завдання.

Отже, організація політичної влади та органів правосуддя в ЧСР 20-30-х рр. ХХ ст. ставила домюнкхенську Чехо-Словаччину у ряд демократичних, цивілізованих з високим рівнем правової культури держав Центральної Європи.

Входження Закарпаття до складу Чехо-Словаччини

Одразу після розпаду Австро-Угорщини частина українського населення виявила бажання до об'єднання з Українською Народною Республікою. Проте через відсутність об'єктивних можливостей такого об'єднання представники політичних сил краю під впливом активної позиції в цьому питанні закарпатської еміграції в США і намірів країн Антанти вирішили орієнтуватися на новоутворену ЧСР, яку справедливо вважали меншим злом. Про намір об'єднання краю з Чехо-Словаччиною проголосила утворена 8 квітня 1919 р. *Центральна Руська Народна Рада*. Саме це рішення підтвердив укладений в ході Паризької конференції у Версалі *Сен-Жерменський мир* (10 вересня 1919 р.), який разом з *Тріанонським мирним договором* (4 червня 1920 р.) став міжнародно-правовою основою входження території українського Закарпаття до складу ЧСР.

Де-юре територія Закарпаття була виділена в окремий адміністративний край під назвою «*Підкарпатська Русь*» (11,4 тис. кв. км.). Як адміністративна одиниця, яка за назвою враховувала історичні традиції та численну перевагу на Закарпатті саме українського фактору, *Підкарпатська Русь* не об'єднувала усіх етнографічних українських земель в межах Чехо-Словацької держави (поза її межами залишалися землі *Пряшівського* українського етнографічного масиву (всього 3,5 тис. кв. км.)

та *Мараморощини* - невеликої смуги українського етнічного розселення на південь від Тиси площею в 700 кв. км., яка, як уже відзначалося, - відійшла до Румунії). За переписом 1930 р., на Закарпатті проживало 616 тис. чоловік, зокрема 438 тис. українців (71%), 85 тис. євреїв (14%), 40 тис. угорців (7%), 29 тис. чехів та словаків (до 5%). У Пряшівському етнографічному масиві налічувалося 118 тис. чоловік, з них 87 тис. українців (74%). Ще понад 10 тис. українців проживали у Східній Словаччині за межами Пряшівщини.

Згідно з *Сен-Жерменським* мирним договором місце українського Закарпаття («*Підкарпатської Русі*») у державно-правовому полі ЧСР визначалося як *цілком автономної адміністративно-політичної одиниці в складі федеративної держави*. Зокрема, Чехо-Словаччина як суб'єкт міжнародного права щодо Закарпаття Договором взяла на себе зобов'язання щодо необхідності встановлення території Підкарпатської Русі у міжнародно-визначених кордонах й забезпечення їй автономного статусу в складі Чехо-Словацької держави. ЧСР зобов'язалася гарантувати надання Підкарпатській Русі найвищого, сумісного з цільністю держави, ступеня самоврядування, яке серед іншого передбачало: право на наділений законодавчою владою (питання мови, шкільництва, релігійні, місцева адміністрація) Сойм (сейм), сприяння щодо обрання адміністрації краю (по можливості із місцевих жителів), забезпечення населенню Підкарпатської Русі пропорційного представництва в парламенті ЧСР тощо.

Крапкою в процесі юридичного оформлення входження Закарпаття до складу ЧСР стало укладення *Тріанонського* мирного договору (4 червня 1920 р.), за яким, у відповідності з існуючими міжнародно-правовими нормами, Угорщина відмовилася на користь Чехо-Словацької республіки від території Підкарпатської Русі разом з її населенням.

Отже, з погляду норм тодішнього міжнародного права територію Підкарпатської Русі законно і легітимно на правах автономного утворення було включено до складу Чехо-Словацької республіки, яка була суб'єктом міжнародного права. Як автономна одиниця українське Закарпаття під офіційною назвою «Підкарпатська Русь» мало одержати найширші права: автономний сейм з юрисдикцією в питаннях мови, освіти, релігії і місцевого управління та представництво в парламенті республіки.

Зазначимо, однак, що приєднання Закарпаття до ЧСР було вчинено проти волі більшості русино-українського населення краю та уряду Української Народної Республіки. Так, збори в Хусті, що відбулися 21 січня 1919 р. за участю 420 делегатів від 175 сіл одностайно прийняли рішення про возз'єднання Підкарпатської Русі з «...усією Україною». До цього національні ради закарпатських русинів-українців (в Любовні — 8 листопада, в Сваляві — 8 грудня, в Мараморошському Сиготі — 12 грудня 1918 р.) також висловились за приєднання краю до України.

10 грудня 1918 р. угорський уряд, аби зберегти Підкарпатську Русь у складі своєї держави, створивши перед тим у Будапешті Руську Народну Раду, скликав з'їзд (в основному із змодернізованих русинів), на який було запрошено й делегацію з Підкарпатської Русі. Проте переважна більшість делегатів висловились за приєднання краю до України. Але остаточне рішення з цього питання тоді прийняте не було, оскільки на вимогу делегатів з'їзд було перенесено з Будапешта до Хуста, де він і відбувся 21 січня 1919 р.

22 січня 1919 р. в столиці України Києві, де відзначався акт соборності (злуки) України, тобто возз'єднання західних і східних українських земель, Підкарпатська Русь розглядалась як складова частина української держави. Урядова делегація УНР, яка офіційно брала участь у роботі мирної конференції в Парижі в 1919—1920 рр., виступила проти приєднання Підкарпатської Русі до Чехо-Словацької республіки. Проте

воля русинів-українців Підкарпатської Русі і позиція урядової делегації УНР не були враховані державами Антанти.

Чехословацька політика щодо Закарпаття

Порівняно з польською та особливо румунською етнополітикою, чехословацька політика щодо Закарпаття в історичній та спеціальній літературі характеризується як відносно ліберальна. Вхідження Закарпаття до складу ЧСР розглядалося її керівниками як необхідність вирішення усієї сукупності політичної, адміністративної, господарської і культурної проблем приєднаного краю. Тому, не дивлячись на проросійську і антиукраїнську орієнтацію правлячих кіл Чехо-Словаччини (М.Тиводар), Закарпаття у її складі пройшло шлях значного національно-культурного піднесення та господарського розвитку.

Головним пріоритетом політичної діяльності ЧСР у перші роки існування, які співпали зі світовою економічною кризою 1921 – 1922 рр., була *соціально-економічна сфера*: інтеграція окремих її територій, створення єдиного господарського комплексу, здійснення аграрної реформи, проведення соціальних перетворень тощо.

На загальнодержавному рівні значна увага в діяльності влади приділялася здійсненню такої соціальної політики, яка б позитивно відобразилася на соціальному становищі населення у регіонах, зокрема й Підкарпатській Русі. Так, у 1924 р. було прийнято закон про загальне соціальне страхування по хворобах і старості. У 1925 р. система виплат прямої державної допомоги по безробіттю була скасована, а забезпеченням безробітних стали опікуватися профспілки. Було прийнято закон про оплачувану відпустку та запроваджено диференційовані пенсії. Для службовців державних і громадських установ розмір пенсії наближався до останньої зарплати, у службовців приватних підприємств він становив дві третини зарплати, а в робітників коливався від 20 до 30 %. Значний обсяг

соціальної допомоги здійснювали громадські благодійні організації. Для захисту інтересів сільських виробників було прийнято закон про запровадження протекціоністських заходів, які перешкоджали імпорту продовольства.

Чи не найбільше за час чеського правління у Закарпатті було зроблено у соціально-економічній сфері. Так, чималих успіхів чехами було досягнуто у розвитку економічної структури краю, зокрема, у ділянці технічної відбудови та соціальної організації краю (нові шляхи, громадські будови, лікарні). Зрештою, нецікава, але дієва статистика свідчить, що за короткий міжвоєнний період ХХ ст. чехи справді встигли добре розвинути соціальну та економічну структуру Закарпаття. У містах постала більшість сучасних функціональних громадських будівель із своєрідною архітектурною довершеністю. У 1921 році в Ужгороді з'являються кінотеатри, а у 1929 році в місті збудовано перший у Закарпатті аеропорт. Для чиновників збудували кілька гарних діляниць в Ужгороді та Хусті.

Проте чехам не вдалося розв'язати основної соціально-економічної проблеми краю - безземелля й безробіття. Попри те, що згідно з законом ЧСР про *аграрну реформу* (квітень 1919), який в цілому спрямовувався проти крупних австрійських та угорських магнатів на Закарпатті зокрема, проведена у регіоні 1920-х рр. чеська земельна реформа виявилася не зовсім ефективною. Частина землі у регіоні в результаті вилучення у власників для наступного її перерозподілу відійшла до *державної земельної служби* (фонду), ліси і пасовиська передавалися державним органам – *лісовим дирекціям*, а решта - до нових власників. Значну кількість земель продали за викуп заможним селянам та на пільгових умовах роздали (т.зв. *«решткові маєтки»*) легіонерам та функціонерам Аграрної партії. Церковного землеволодіння реформа майже не торкнулася. В результаті чеська земельна реформа на Закарпатті охопила

тільки незначну частину великої земельної власності (селянам – безземельним та малоземельним було виділено лише 35 тис. га землі).

На хронічному безробітті (лише протягом 1929-37 рр. кількість безробітних збільшилася в 15 разів, а на початку 1932 р. безробітних було понад 100 тис. чол.) закарпатського населення особливо позначилося те, що ряд місцевих підприємств, не витримуючи конкуренції з чеською промисловістю, були закриті. Робочий день на діючих підприємствах був ненормований (10-12, а подекуди 14-16 год. на добу). Головно господарська криза на Закарпатті на початку 1930-х рр. навіть викликала у регіоні голод. Зрештою, яскравою ілюстрацією соціально-економічного становища регіону, порівняно з іншими в межах ЧСР, є той факт, що у середині 30-х спеціальна комісія Ліги Націй офіційно визнала Закарпаття найбільш бідним регіоном не радянської Європи (О.Підлуцький). І празький уряд не робив практично нічого, щоб якось вирівняти кричущу невідповідність в економічному розвитку різних регіонів своєї держави.

За час чеського правління у Закарпатті активізувалось громадське та національне життя. Так, у краї функціонувало три мови — українська, російська, якою користувалися місцеві москвофіли, та «русинська», яка зводилася до спроби надати літературної форми закарпатським діалектам української. Чехи демонстративно дотримувалися «нейтралітету» у боротьбі цих трьох мов, і в школах чи державних установах вони могли вживатися на однакових засадах на вибір самого населення. Насправді ж такий різнобій просто робив чехословацьку владу стійкішою. Найтолерантніше Прага ставилася до українців. Це стосується не лише Закарпаття — чеська земля надала притулок багатьом політичним емігрантам із Наддніпрянської України та уярмленої поляками Галичини. З 1921 року у Празі функціонував Український вільний університет, був і український сільськогосподарський інститут.

Особливо на початку своєї окупації чехи намагалися піднести рівень освіти та культури закарпатських українців. Тоді майже з кожного села у Чехо-Словаччину направлялися учні для опанування ремесел (ковальство, кравецька справа, шевство, бондарство тощо), що за угорського панування для українців були недоступні. У 1920-30-х рр. відбулися певні зрушення і в середній освіті. Так, в Ужгородській, Мукачівській та Берегівській гімназіях викладання почалося українською мовою. Восени 1922 р. було відкрито гімназію у Хусті. У 1927 році створено єдину в Європі ромську школу. У 1920-х роках в краї виходило близько шістдесяти періодичних видань. Отож твердження закарпатців десь року з 1936-го, що Чехословаччина за п'ятнадцять років свого існування зробила для культурно-національного розвитку тамтешніх українців більше, аніж Австрія за 200 років, певною мірою відповідають дійсності (О.Підлуцький).

Однак, починаючи з 1930-х рр. у Закарпатті помітні ознаки політики національно-культурних утисків українців. Так, в освітній сфері політика чехословацького уряду була спрямована на чехізацію населення через насадження чеських шкіл, які будувалися на кошти українського населення краю. Чеські школи перебували в краї на привілейованому становищі, і насаджувалися навіть у тих районах, де чеського населення не було взагалі. Там їх відвідували переважно єврейські діти. За 20 років панування в Закарпатті чеські власті 213 самостійних чеських шкіл та 191 чеський філіал при українських та угорських школах. Показовим також є факт, що 34 тис проживаючих на Закарпатті чехів у 1938 р. мали 5 гімназій з чеською мовою навчання, а 450 тис українців тільки 4 (чотири). Чеська мова як офіційна мова республіки запроваджувалася також в усіх державних установах. Навіть слова «українець», «український» стали небажаними для властей. Заборонялося вживати на сторінках газет і на мітингах слова «Закарпатська Україна».

Державно-правові засади статусу Підкарпатської Русі в Чехо-Словацькій республіці

Рішення Сен-Жерменського мирного договору, хоч і з певними обмеженнями автономних прав Підкарпатської Русі, були закріплені у внутрішньому законодавстві ЧСР. Насамперед, відповідні норми міжнародної угоди відтворювала ухвалена Тимчасовими національними зборами «Конституційна Грамота» - Конституція Чехо-Словацької республіки (29 лютого 1920 р.).

Сформульовані в Основному законі ЧСР (складався з трьох частин – *Вступного Закону до Конституційної хартії*, власне *Конституційної хартії* та *Закону про принципи мовного права*) правові норми урегульовували структуру державного устрою республіки й визначали місце в ньому Закарпаття. Зокрема, Конституція проголошувала територію ЧСР єдиним неподільним цілим, а всіх її громадян рівними незалежно від походження, мови, раси або віросповідання. Самоврядній території Підкарпатської Русі декларувалося надання найширшої, сумісної з єдністю Чехо-Словацької республіки, автономії. Далі у документі йшлося про власний сойм Підкарпатської Русі (обирає свою президію), який ставав правомочним видавати закони в справах, що стосуються мови, освіти, релігії, а також в усіх тих, які можуть бути передані в його відання законами Чехо-Словацької республіки. Закони, прийняті соймом Підкарпатської Русі, затверджуються президентом республіки і публікуються в спеціальному збірнику за підписом губернатора. Окремо в конституційному акті зазначалося, що Підкарпатська Русь має бути представлена в Національних Зборах «своїми» сенаторами, обраними згідно з виборчою системою Чехо-Словащини. Самоврядну територію Підкарпатської Русі має очолювати губернатор (призначався президентом Чехо-Словацької республіки на пропозицію уряду, але відповідав також і

перед соймом автономії). У Конституції також стверджувалося, що чиновники Підкарпатської Русі обираються за можливості з місцевого населення, а усі питання, що стосуються права обирати і бути обраним до сойму, визначатимуться окремим законом.

На думку фахівців (Ю.Бисага, В.Лемак), Конституція ЧСР (1920 р.) була однією з найбільш демократичних у післявоєнній Центральній Європі. Вона забезпечувала (*на індивідуальному рівні*) своїм громадянам винятково широкі права і свободи. Це, насамперед, рівність усіх перед законом, незалежно від мови, національності, віросповідання; свобода особи і майна, тобто право поселитися на будь-якій території, набувати нерухомість та займатися там діяльністю, що приносить прибуток в рамках загально-правових норм; недоторканість житла; свобода друку, зборів і право збиратися мирно і без зброї та створювати товариства; право петицій; таємниця листування; свобода викладання і совісті, свобода висловлення думок тощо.

Важливими з погляду створення механізму гарантій вільного розвитку в державі для національних меншин, зокрема, й українців, став *Закон про принципи мовного права* (складова Конституції ЧСР). Попри те, що у Підкарпатській Русі т.зв. «чехословацька мова» тимчасово отримувала статус «офіційної державної мови», права місцевих українців забезпечувалися. Наприклад, прокуратура республіки зобов'язувалася «формулювати публічне звинувачення проти звинуваченого, який говорить іншою мовою, також і цією мовою, а при нагоді тільки цією мовою». Згідно з *Конституційною хартією* у районах компактного проживання представників національних меншин їх установи передбачалося фінансувати з державного бюджету. В хартії особливо наголошувалося, що «*всякого роду примусова денаціоналізація забороняється. Порушення цього принципу може визначатися законом як кримінальний вчинок*» (Ю.Бисага).

Отже, державно-правові засади статусу Закарпаття в складі ЧСР були виписані у Конституції республіки. Згідно з основним законом, Закарпаття, *по-перше*, в державно-правовому плані одержало *де-юре* автономні права, передбачені Сен-Жерменським мирним договором. *По-друге*, конституційне законодавство створило досить досконалий механізм вільного розвитку національних і релігійних меншин, до яких належали русини-українці.

Забезпечення ЧСР політичних прав закарпатських українців

Діяльність пражського уряду по відношенню до Закарпаття зводилася до зволікання виконання визначених у Сен-Жерменському договорі й закріплених Конституцією ЧСР зобов'язань щодо надання краю автономного статусу. Фактично від початку входження Підкарпатської Русі до складу Чехо-Словацької республіки остання послідовно дотримувалася курсу нехтування політичними правами закарпатських українців, а, отже, - положеннями власної Конституції.

Зокрема не додержувалося конституційне положення про комплектування державної служби в краї переважно місцевими фахівцями: роздутий адміністративно-управлінський апарат Підкарпатської Русі (20 тис. чиновників) на 70-80% складався із чеських і словацьких урядників, хоча чехи і словаки склали всього близько 4 % населення Закарпаття. У 1922 р., наприклад, три із чотирьох жупанатів краю (Ужгородський, Мукачівський і Берегівський) очолювали особи чеської національності, серед 19 окружних начальників було лише 3 русинів, правління жупанатського уряду в Мукачеві у 1927 р. складалося з 23 чехів, 7 русинів і 4 угорців, в Президії Цивільного управління в Ужгороді працювало 12 чехів і 2 русини і т.д. (С.Віднянський). На це були, як слушно відзначають фахівці з історії Закарпаття, як свої об'єктивні причини - відсутність

місцевих управлінців й освічених кадрів, зокрема, достатньої кількості гуманітарної й технічної інтелігенції, так і суб'єктивні - прагнення центральної влади чимскоріше інтегрувати Підкарпатську Русь у чехословацьке суспільство, здійснити, зокрема, її модернізацію.

Певною дискримінацією населення Закарпаття в політико-правовому сенсі було те, що представників краю не було у парламенті держави - Національних зборах ЧСР, утворених на основі Конституції в квітні 1920 р.: лише в березні 1924 р. закарпатці вперше взяли участь у виборах до республіканського парламенту. Мали місце й інші порушення конституційних прав закарпатців. Наприклад, під час проведення перепису населення в грудні 1930 р. чехословацькими урядовцями здійснювався тиск на закарпатців при визначенні ними своєї національності. Спостерігалось також насильне запровадження чеської мови у державних установах краю тощо.

Разом з тим ці хиби у становленні й функціонуванні державно-політичної системи ЧСР на Закарпатті сприяли активізації суспільно-політичного руху в краї, який в ході поступових демократичних перетворень в політичній, культурній і соціальній сферах ставав все вагомішим чинником загальнодержавного громадсько-політичного життя. Демократичні засади чехословацької конституції створювали сприятливі можливості й умови для розгортання процесів політизації й структуризації закарпатського суспільства, зокрема, для виникнення й діяльності політичних партій, громадських об'єднань, культурно-освітніх товариств та інших інститутів й елементів громадянського суспільства.

Адміністративно-політична організація Закарпаття 1920-х рр.

Перша чеська адміністративно-політична організація Закарпаття, здійснена в 1920-х рр., мала на меті, передовсім, утримання й поступову

інкорпорацію (інтеграцію) краю до загально-чехословацької суспільно-політичної й соціально-економічної систем та відносин із врахуванням його історично-національних особливостей.

Після проголошення про включення території Закарпаття до складу ЧСР для організації адміністрації краю в Ужгороді створюється *Цивільна Управа* (липень 1919 р.) на чолі з чеським адміністратором (1928 р. перейменована на *Земську Управу*). Втім, уся повнота влади на території Закарпаття спочатку належала військовим, підпорядкованим французькому генералові Еноку. Останній, зважаючи на наслідки угорської революції, зокрема посиленням проявів боротьби за незалежність серед колишніх угорських урядовців, запровадив (листопад 1919 р.) на всій території краю *стан військової диктатури* (тривала до 1922 р., але не стала перешкодою на шляху створення в Закарпатті цивільних структур влади).

Першим нормативним актом, що визначав правовий статус органів державного управління на території краю і дав йому офіційну назву, став *«Генеральний статут про організацію адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької республіки»*, затверджений 7 листопада 1919 р. Радою міністрів ЧСР і проголошений в Ужгороді 18 листопада.

Структурно цей документ складався з чотирьох частин. Його перша частина, зокрема, гарантувала виконання основних положень Сен-Жерменського договору щодо Закарпаття, а за другою частиною Генерального статуту встановлювалась демаркаційна лінія між словаками і русинами. У третій частині - йшлося про те, що аж «до юридичного визначення вибраним соймом буде вживатися історична назва *Підкарпатська Русь*; паралельно цьому може вживатися назва Русинська», а «в школах народна мова буде мовою навчання, як і офіційною мовою взагалі». Відповідно до положень четвертої частини Статуту празький уряд

мав право призначати *тимчасового адміністратора*, в розпорядження якого виділялась необхідна кількість урядників.

Адміністратор очолював *Директорію Підкарпатської Русі* («*тимчасову русинську автономну директорію*») як дорадчий орган «*по законодавству і управлінню в усіх мовних, шкільних і релігійних питаннях та в питаннях місцевого управління*» та вибору й заміщенні чиновників і службовців адміністративних структур. *Директорія* Підкарпатської Русі на чолі з Г.Жатковичем розпочала свою діяльність з ряду політичних та соціально-економічних вимог, більшість з яких ігнорувалась як Цивільним Управлінням, так і празькою владою. У знак протесту вже 19 лютого 1920 р. члени Директорії подали у відставку.

Згідно з урядовим розпорядженням «*Про зміну Генерального статуту Підкарпатської Русі*» (26 квітня 1920 р.) Директорія як особливий адміністративний орган, що здійснював в краї виконавчу владу, ліквідовувалася. Натомість, інститут Цивільної Управи закріплювався юридично, однак замість посади адміністратора запроваджувалися посади *тимчасового губернатора* (призначався президентом ЧСР за пропозицією уряду на термін, встановлений Сеймом Підкарпатської Русі) та *віце-губернатора*. При губернаторові діяв дорадчий орган – *губерніальна рада*. Губернатором мав призначатися представник місцевого населення, а віце-губернатором ставав чеський урядовець. Оскільки віце-губернаторові підпорядковувалися усі відділи (реферати) Цивільної Управи, то саме йому практично й належала уся повнота влади у краї. Якщо між губернатором і віце-губернатором виникали розходження, то їх розв'язання покладалося на празький уряд. В цілому, структура і повноваження державної адміністрації в Закарпатті регулювалися законом «*Про організацію жупних і окружних урядів ЧСР*» (29 лютого 1920 р.). За винятком запровадження посад губернатора і віце-губернатора, адміністративно-політична

структура першої половини 20-х рр. краю загалом не відрізнялися від таких в інших регіонах республіки.

Першим губернатором краю було призначено (5 травня 1920 р.) Г.Жатковича, який, однак, протестуючи проти невиконання чехами умов Сен-Жерменського договору і порушення власної Конституції, після 1921 р. подав у відставку. Опісля уся повнота влади зосереджувалася в руках віце-губернатора, чеха за національністю (А.Розсипала) та очолюваної ним, переважно чеської адміністрації.

Адміністративна реорганізація у Чехо-Словаччині 1925 і, особливо, 1927 рр. лише віддаляла Закарпаття від реальної автономії, оскільки на території усєї республіки здійснювалася по лінії подальшої централізації та уніфікації влади і управління.

Закон ЧСР «*Про організацію політичного управління*» (14 липня 1927 р.), що запровадив новий адміністративно-територіальний поділ Чехо-Словаччини, де-юре автономну «Підкарпатську Русь» під новою назвою - «*Земля Підкарпаторуська*» - фактично прирівняв до трьох інших чеських провінцій (Чехія, Моравія-Сілезія, Словаччина). У краї встановлювалася посада *крайового президента* (перший президент А.Розсипала), формувався крайовий представницький орган – *крайове заступництво* (дві третини місць якого були виборними, третина – призначалася центральною владою). Ліквідовувався адміністративно-територіальний поділ краю на жупи (комітати), замість яких утворювалися нові – *округи* (інша назва - повіти, землі) - *нотарські райони* (всього 130) – *громади* (всього 478).

На чолі округів (всього 13) стояли *земські президенти*. Керівні посади в окружних та нотарських, а також жандармських та поліцейських управах і судах займали переважно чеські урядовці, які не завжди прихильно ставилися до політичних вимог українців. Розгалужений чехословацький апарат наділявся широкими повноваженнями особливо

після прийняття закону «Про охорону республіки» (1923 р.). В округах створювалися Самоврядні представницькі органи - *земські заступництва* (складалися з 12 обраних і 6 призначених членів), що створювалися в округах, наділялися обмеженими функціями. Ще більше обмежувалося самоврядування в сільських громадах. На активні протести проти централізаторської політики влади в Закарпатті місцевих політичних діячів, страйки робітників краю празький уряд не звертав уваги.

Отже, замість конституційно узаконеного самоврядування у Закарпатті, на практиці в краї з 1920-х рр. розпочався процес запровадження централізованої адміністративної системи управління. Структура і повноваження адміністративно-політичних органів у Підкарпатській Русі загалом не відрізнялися від інших регіонів ЧСР. Місцевий губернатор празьким урядом наділявся обмеженими правами, а уся виконавча влада належала віце-губернатору, чеха за національною приналежністю, який практично був довіреною людиною президента і уряду республіки.

Юридичні передумови реалізації автономії Закарпаття

Боротьба закарпатців за автономію краю, а також - справедливе визначення західних кордонів Закарпаття (зі Словаччиною) тривала протягом усього періоду існування домюнхенської ЧСР. Цей рух русинів-українців по обидва береги Ужа був дійсно всенародним: у ньому брали участь практично всі політичні партії, громадські об'єднання і національно-культурні товариства Закарпаття. Однак політично-класові й національно-культурні розбіжності, зокрема протистояння русофільського та українського напрямів, були фактором, який полегшував правлячим колам ЧСР тривалий час утримувати цей масовий патріотичний рух в безпечних для Праги рамках. Ситуація змінилася в другій половині 1930-х

рр., коли, з одного боку, в Закарпатті відбулася радикалізація громадсько-політичного життя щодо питань національно-культурного розвитку та реалізації автономних прав краю, а з іншого – в Європі загострилася політична криза, в центрі якої опинилася ЧСР. Тоді територіальні претензії до ЧСР висунули практично усі сусідні держави, насамперед Німеччина, яка розгорнула активну кампанію щодо її внутрішньої та зовнішньої дестабілізації. Попри усі зусилля ЧСР не змогла уберегтися від небезпечно наростаючої зовнішньополітичної ізоляції.

У цих умовах в ЧСР після тривалого переговорного процесу між представниками уряду і коаліційних політичних сил Закарпаття було прийнято закон *«Про тимчасове врегулювання становища губернатора Підкарпатської Русі»* (8 липня 1937 р.), який дослідники (Ю.Бисага) вважають «першим етапом» на шляху реалізації автономії Підкарпатської Русі.

У структурному відношенні згаданий закон (вступив у дію восени 1937 р.) складався з 25 статей, і серед іншого передбачав розподіл управлінської влади в Підкарпатській Русі між губернатором і віце-губернатором. Згідно з даним законом, а також - з існуючою на той час політичною практикою, губернатором краю мала б стати відома особа з середовища підкарпатських русинів-українців, тоді як віце-губернатором – лише управлінський урядник.

Повноваження губернатора краю мали поширюватися на питання мови, школи, релігії та місцевої адміністрації. Губернатора мав призначати і відкликати за пропозицією уряду президент республіки. Останньому перед вступом на посаду (§2 закону), губернатор мав пообіцяти бути вірним Чехо-Словацькій республіці, неподільною частиною якої була Підкарпатська Русь, піклуватися про добробут народу, свідомо й старанно виконувати свої обов'язки, дотримуватись положень конституції та інших законів. Закон унезалежнював губернатора від міністра внутрішніх справ

ЧСР, чи будь-якого іншого міністра, - він був відповідальний тільки перед чехословацьким урядом, а з призначенням Сойму - також перед цією структурою політичної влади у Підкарпатській Русі.

Закон також визначив важелі балансу влади губернатора. Зокрема повноваження губернатора мало обмежувати *крайове правління*. Лише на пропозицію останнього губернатор мав право призначати старост міст Ужгорода та Мукачева, затверджувати сільських старост, а також видавати розпорядження щодо створення коли треба органів тимчасового управління у населених пунктах краю.

Усі кадрові призначення службовців мали здійснюватися за спільним погодженням між губернатором і віце-губернатором. У випадку розбіжностей в поглядах на справи краю між губернатором і віце-губернатором суперечку між ними вирішувало міністерство внутрішніх справ або компетентне галузеве міністерство. Останнє положення Закону однозначно показує, що вирішальне слово у питаннях управління на території українського Закарпаття і надалі залишалося в руках Праги, а Чехо-Словаччина за суттю залишалася централізованою унітарною державою.

Несприятливі для Чехо-Словаччини міжнародні обставини (наслідки Мюнхенської конференції (29–30 вересня 1938 р.), коли за участю керівників урядів Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії було прийнято рішення про задоволення ультимативних вимог щодо ЧСР: до Німеччини, зокрема, було приєднано високорозвинену з промислового погляду Судетську область (проживало понад 3 млн німців), а Польща на початку жовтня дістала Тешинську Сілезію) викликали послаблення центральної виконавчої влади ЧСР (5 жовтня 1938 р. на знак протесту проти політики диктату і розвалу республіки пішов у відставку з посади президента Е.Бенеш). Під впливом зазначеної обставини, а також внутрішнього тиску, празький уряд нарешті погодився (11 жовтня 1938 р.)

на створення у Закарпатті автономного уряду. Це означало його згоду на *реальні зміни* в державно-правовому та політико-адміністративному становищі краю.

Юридично остаточно розв'язати наболілу проблему закарпатської автономії мали кілька нормативних актів – «*Конституційний закон про автономію Підкарпатської Русі*» №328 (22 листопада 1938 р.) та Декларація уряду Чехо-Словаччини «*Про новий текст розпоряджень про автономію Підкарпатської Русі*» (12 грудня 1938 р.).

Структурно *Конституційний закон про автономію Підкарпатської Русі* (22 листопада 1938 р.) складався з двох розділів, двох частин, п'яти глав та семи статей.

У *першій частині* була передбачена процедура узгодження законів, які діють, приймаються парламентом Чехо-Словаччини і Сеймом Підкарпатської Русі. Остаточною інстанцією, яка вирішувала спірні між ними питання був Конституційний Суд ЧСР. Багато місця у документі присвячувалося організації виборчого процесу. Зокрема, активне виборче право мали ті особи, які на день виборів переступили 21 рік свого життя. Важливо, що згідно із закладеними у законі виборчими нормами один мандат припадав на кожних 20 тис. мешканців кожної національної групи. Документ указував конкретний термін виборів до першого Сейму Підкарпатської Русі: вибори належало провести не пізніше п'яти місяців від дати їх проголошення. Передбачалася процедура проведення виборів на основі *Закону про вибори до крайових і районних представництв* (14 липня 1927 р.).

У *другій частині* цього закону йшлося про те, що: Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької республіки, назву її встановить закон Сейму Підкарпатської Русі. Регулювалися питання мови для місцевого населення, службовців-чехів і словаків та їх дітей. Відзначалося, що мовні права, гарантовані меншинам у договорі між

Великими державами і Чехо-Словацькою і підписані в Сен-Жермені 10 вересня 1919 р., залишилися без змін.

Окремо регулювалися питання законодавчої влади (§ 4-9), які стосувалися компетенції чехословацького парламенту (визначено 12 пріоритетних напрямів) та місцевого Сейму. Зокрема, *визначено законодавчу компетенцію Сейму Підкарпатської Русі* як верховного владного органу в Закарпатті, який мав бути обраний загальним, безпосереднім, таємним голосуванням згідно з принципом пропорційного представництва.

Конституційний закон урегулював питання функціонування, компетенції та принципів формування виконавчої влади (§ 10-19) та судової влади (§ 17-19). Так, службовцями центральних державних органів (адміністрації) на території Підкарпатської Русі мали бути передусім мешканці Підкарпатської Русі (§ 13). Судову владу на території Підкарпатської Русі віддано діючим на її території судам, а при Найвищому суді в м. Брно мала бути створена спеціальна колегія для Підкарпатської Русі.

Отже, в умовах зовнішньої небезпеки й загрози територіальної цілісності ЧСР 1937-38 рр. чехословацьким парламентом через прийняття кількох нормативних актів конституційного характеру для Закарпаття було створено юридичні передумови у реалізації автономії.

Реалізація конституційних прав автономії Закарпаття. Проголошення Карпатської України

Фактично від початку створення юридичних передумов для реалізації автономії Закарпаття, її нормальному розвитку перешкоджали міжнародні події. 2 листопада 1938 р., згідно з рішенням міністрів закордонних справ фашистських Німеччини та Італії, Й.Рібентропа та графа Г.Чаяно (*«Віденський арбітраж»*), південна частина Закарпаття з

переважаючим угорським населення та містами Ужгород, Мукачеве та Берегово відійшли до Угорщини. Столицю автономного Закарпаття перенесено до Хуста.

Однак хортиська Угорщина намагалась захопити і решту території Закарпаття. У Будапешті вважали, що це питання неважко буде вирішити «законно» через проведення референдуму щодо приєднання Закарпаття до Угорщини. Позитивний результат такого референдуму їм обіцяв *Андрій Бродій*, перший («двотижневий» - 11 - 26 жовтня 1938 р.) прем'єр закарпатської автономії угрофільської орієнтації, якому угорський уряд щедро платив, обіцяючи титул угорського барона. Однак наприкінці свого короткочасного правління А.Бродія було заарештовано за деструктивну антидержавну діяльність, а на посаду прем'єр-міністра краю призначено *Августина Волошина*, який був відомий своєю чіткою українською позицією. Власне, після приходу А.Волошина до влади держава була названа *Карпатською Україною*, яка вживалася поряд зі старою назвою (урядовий декрет від 1 січня 1939 р.).

Наприкінці 30-х років Чехословаччина була державою, в якій вільно функціонували понад тридцять різноманітних політичних партій та об'єднань. Але 25 жовтня 1938 р. празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій. Проте партії та об'єднання продовжували діяти.

20 січня 1939 р. уряд Карпатської України, «виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих в Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена, загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили діяльність до появи вищенаведеного розпорядження чехословацького уряду». Закарпатська преса цей крок уряду розцінила як вияв політичної мудрості: «Політичне керівництво й провід Карпатської України належить

Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолідації й концентрації національних сил Карпатської України... В цьому органі не панує жадна доктрина, тут панує лише українська державотворча ідея...» (М.Вегеш).

Розпускаючи всі політичні партії, А.Волошин дав дозвіл «заложити політичну партію під назвою «Українське Національне Об'єднання» (УНО)». Утворення УНО свідчило про те, що уряд Карпатської України не зміг повністю відмовитися від існування партій. Але водночас це було і проявом певної самостійності української влади, яка розпорядженням про утворення УНО порушувала попередні рішення празької влади. По суті УНО ставала державною партією, а Українська Народна Рада – органом вищої влади. Такі радикальні зрушення в політичному ладі не мали нічого спільного з Конституцією ЧСР. Отже, незважаючи на формальний автономний статус Карпатської України у складі Чехо-Словацької федерації, вона фактично функціонувала як незалежна держава (В.Литвин). Незалежність її зумовлювалася безсиллям чеського уряду.

Згідно з Конституційним законом №328 від 22 листопада 1938 р., що узакнював автономний статус краю, передбачалося проведення виборів до Сейму (Сойму) Карпатської України. Вибори (відбулися 12 лютого 1939 р.) проходили за виборчим законом, ухваленим празьким парламентом. Активне і пасивне виборче право мали чехословацькі громадяни, які перебували на території Закарпаття і досягли 21 року. Щоправда, вибори проходили на безальтернативній основі, кандидатів у депутати мало право висувати тільки Українське Національне об'єднання (УНО). На думку дослідників (В.Литвин), це робило вибори своєрідним референдумом: кожний міг вільно висловлюватися проти висунутого УНО кандидата, засуджуючи тим самим політичну лінію А.Волошина. Проте за кандидатів УНО проголосувало 92, 4 % від усіх, хто взяв участь у голосуванні. Такий результат виборів був гідною відповіддю Угорщині,

яка вимагала провести у Закарпатті референдум про приналежність краю до неї.

14 березня 1939 р. А.Волошин проголосив незалежність Карпатської України. На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Названі події свідчили про державний розпад ЧСР. Дослідники (М.Вегеш) підкреслюють, що історично було б невірно стверджувати, що цими факторами все обмежувалося. Закарпатські українці довели, що вони готові до державницького життя, є складовою частиною великої української нації. На засіданні Сейму були прийняті історичної ваги документи — про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин, за якого проголосували всі послы (депутати). Сойм проходив у той час, коли угорська армія розпочала окупацію Карпатської України.

Проголошення незалежності пояснюють (М.Вегеш) прагненням українського населення краю до свободи. Незважаючи на деяку спонтанність і поспішність, ця історична подія в житті не тільки закарпатських українців, але й усього українського народу мала велике історичне значення. Це була друга, після 21 січня 1919 р. — Акту Злуки УНР і ЗУНР, спроба заявити перед цілим світом, про самодостатність української нації. І хоча цей акт проголошення незалежності, ратифікований 15 березня 1939 р. на Соймі Карпатської України, був скоріше символічним, аніж реальним, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації. Саме в період існування Карпатської України завершився своєрідний перехід у свідомості — від підкарпатських русинів до закарпатських українців.

Висновки

1. У першій половині ХХ століття між двома світовими війнами західні українські землі - Східна Галичина і Західна Волинь перебували у складі Польщі, Північна Буковина – Румунії, а українське Закарпаття - Чехо-Словацької республіки. Ці акти насильства і грубого нехтування правом націй на самовизначення було «узаконено» низкою міжнародних угод Версальської системи мирних договорів.

2. Міжвоєнна Польська держава – Друга Річпосполита - територію *Західної України* (таку назву дістали в історичній літературі українські етнічні землі в складі міжвоєнної Польщі) анексувала впродовж 1919-20 рр. Процес юридичного закріплення польської окупації етнічних українських земель, що розтягнувся до 1923 р., позначений рішеннями Паризької мирної конференції, положеннями Версальського, Сен-Жерменського, Севрського та особливо Ризького мирних договорів. Відповідно до статей Сен-Жерменської мирного договору Австрія відмовилася від частини буковинської території (Південна Буковина) на користь королівської Румунії. Приєднання решти буковинських земель до Румунії відбулося за Тріанонським мирним договором з Угорщиною, проте остаточний кордон Румунського королівства з сусідами був встановлений Севрським мирним договором з Туреччиною. Останній остаточно визнав де-юре Північну Буковину територією Румунського королівства. Сен-Жерменський та Тріанонський мирні договори стали також міжнародно-правовою основою входження території українського Закарпаття до складу ЧСР.

3. Юридичний статус українців на їхніх етнічних землях у складі міжвоєнних Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини визначався як *статус національних меншин*, і регулювався міжнародними договорами та внутрішнім законодавством. Із міжнародних договорів пріоритетне значення мав *Договір про захист національних меншин* (28 червня 1919

р.), який на основі ст. 93 Великого Версальського договору провідні держави Антанти (США, Великобританія, Франція, Італія і Японія) підписали з центральноевропейськими країнами і, зокрема, Польщею, Чехословаччиною, Румунією і Угорщиною. Договір накладав обов'язок на згадані держави надання всім громадянам рівноправ'я, захисту і свобод незалежно від походження, національності, раси чи релігії. Держави зобов'язувалися гарантувати громадянам вільне виконання релігійних обрядів, використання рідної мови не тільки у приватних, релігійних і торговельних відносинах, але й у стосунках з судовими органами та державною адміністрацією. *Ризький договір*, підписаний між Радянською Росією, Радянською Україною і Польщею (18 березня 1921 р.), передбачав зобов'язання останньої щодо захисту російської, української і білоруської меншини і надання всіх прав, «що забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних і обрядів». Ці меншини мали право «в межах внутрішнього законодавства культивувати свою рідну мову, організовувати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру і створювати з цією метою товариства і спілки». Згідно з Договором про національні меншини Польща, Румунія, Чехо-Словаччина і Угорщина внесли у свої конституції відповідні статті щодо захисту національних меншин, зокрема українців.

4. На основі підписаних міжнародних зобов'язань та відповідно до внутрішньої і зовнішньополітичної кон'юнктури формувалося законодавство цих держав у галузі національних меншин. Зокрема, небезпекою втрати територій з інонаціональним населенням в період юридично-невизначеного статусу Східної Галичини польський сейм ухвалив (26 вересня 1922 р.) дуже обмежений закон про воєводське самоуправління трьох східно галицьких воєводств. В умовах зовнішньої небезпеки та загрози територіальній цілісності держави чехословацький

парламент 22 листопада 1938 р. ухвалив закон про автономію «Підкарпатської Русі» (Закарпаття). Однак згадані закони не були впроваджені чи діяли дуже короткий термін. Фактично ж уряди цих держав не виконували послідовно своїх зобов'язань щодо національних меншин, а в 1934 р. Польща офіційно денонсувала в односторонньому порядку Договір про національні меншини від 1919 р.

5. Політико-правове становище місцевих українців на західноукраїнських землях значною мірою визначалося державною політикою та їх «українською» політикою. Кожна з держав, до складу яких входили західні українські землі у міжвоєнний період, визначилась у питанні про місце і роль українського фактора у внутрішній політиці. Різновекторні коливання офіційного курсу відбувалися у Польщі, але навіть тут завжди незмінною залишалась її стратегічна мета – поглинання польською державою українських земель шляхом асиміляції місцевого населення. Характерно, що ключові риси польської моделі панування в українських землях (насильницька асиміляція, штучне стримування економічного розвитку, репресивні акції, національний гніт тощо) були у м'якій формі притаманні внутрішній політиці Чехо-Словаччини, а у більш жорсткій – політиці міжвоєнної Румунії.

6. Виникнення Карпатської України, незважаючи на короткочасність існування, мало велике історичне значення. Сам факт появи Карпатської України як держави ще раз продемонструвало усьому світові, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами з Великої України; засвідчило стихійне прагнення українців до утворення своєї державності; показало здібність українського народу до державотворчої праці навіть за несприятливих умов. Адже закарпатський регіон був в числі найменш розвинутих у всіх відношеннях: соціально-економічному, політичному,

культурному серед усіх українських земель, однак на цій території було досягнуто певного рівня самоврядування та організації державного життя. До того ж додамо, що морально-політичний вплив Карпатської України, попри короткий час існування, для українців був подібний до впливу на відродження української державності 1917 – 1921 рр.

Література

1. **Бисага Ю.** Виборче законодавство першої Чехословацької Республіки (1918 – 1938 роки). – 2000. – №2. – С.103-107.
2. **Бисага Ю.** Інститут держави і права в домюнхенській Чехословаччині. – Ужгород: Закарпаття. – 1997. – 223с.
3. **Вегеш М.** Велич і трагедія Карпатської України. – Дзеркало тижня. – 2004. - №10 (485). – 13-19 березня.
4. **Грицак Я.** Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст..- К.: Генеза, 1996.
5. **Дністрянський М.С.** Кордони України. Територіально-адміністративний устрій. – Львів: Світ, 1992. – 144с.
6. **Добржанський О.** Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX століття. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.
7. **Зашикільняк Л., Крикун М.** Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 752 с.
8. **Карев Д.С.** Судоустройство. – М., 1948. – 459с.
9. **Качараба С.П.** Еміграція з Західної України. 1919-1939. – Львів, 2003.
10. **Кульчицький В.С., Лісна І.С.** Апарат управління Західною Україною в складі Польщі (1921-1939 рр.) //Вісн. ЛДУ. Сер. юрид.- 1993.- Вип.30.
11. **Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й., Глубіш М.І.** Входження Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу України (1939 – 1945 рр.). – Дрогобич: Добре серце, 1995. – 68с.
12. **Кульчицький С.В.** Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.). – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
13. **Лемак В.В.** Закарпаття у державно-правовій системі Чехословацької республіки (1919 – 1939 рр.). Автореф. ...к.ю.н. – К., 1996. – 25 с.
14. **Литвин В.М.** Історія України. Підручник. – К., 2006.
15. **Макарчук В.С.** Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939 – 1945 рр.). Історико-правове дослідження. – К.: Атіка, 2007. – 368 с.
16. **Макарчук С.А.** Український етнос (виникнення та історичний розвиток). – К.: НМК ВО, 1992. – 148с.
17. Мала енциклопедія етностранознавства / **Римаренко Ю.І.** (відп. ред.). – К.: Довіра: Генеза, 1996.

18. Національні меншини в Україні. Політико-правовий аспект. К.: ШЕІНД, 2000. – 356 с.
19. **Новосівський І.** Нарис історії права Буковини і Басарабії. – Торонто, 1986. – 186 с.
20. **Олашин А.В.** Історія Закарпаття. – Мукачево, б.в. - 1992. – 211 с.
21. **Піддубний І.А.** Адміністративне управління Буковини у міжвоєнний період (1918 – 1940 рр.) // Питання історії України. Зб. наук. статей. – Т.3. – Чернівці, 1999. – С.294-303.
22. **Піддубний І.А.** Суспільно-політичне і культурне життя українців Буковини міжвоєнного періоду (1918-1940 рр.). Автореф. ...канд. істор. наук. – Чернівці, 1996. – 18 с.
23. **Підлуцький О.** Едуард Бенеш: президент, який двічі втратив республіку // Дзеркало тижня. – 2001. - №10 (334). – 8-16 березня.
24. **Пришташ Л.Т.** Апарат управління Західною Україною в складі Польщі (1921-1939 рр.) Автореф. ... к. ю. наук. - Львів, 1998.
25. **Рябошанко Л.І.** Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000). – Львів: Видавничий центр Львівського Національного університету ім. І.Франка, 2001. – 482 с.
26. **Стерчо П.** Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Львів: «За вільну Україну», 1994. – 288 с.
27. **Тиводар М.** Закарпаття: народознавчі роздуми. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 208 с.
28. **Тищик Б.Й.** Становлення української державності на західноукраїнських землях напередодні і в роки Другої світової війни (1937 – 1945 рр.). – Львів: Тріада плюс, 2006. – 90 с.
29. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / **О.Дергачов** (керівник авторського колективу). – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.
30. Уряди України ХХ ст. Науково-документальне видання / **С.В.Кульчицький** (керівник авторського колективу). – К.: Наукова думка, 2001. – 608 с.
31. Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Советском социалистическом государстве. Справочник. – Львов: Изд-во ЛГУ, 1955. – 180 с.
32. Хрестоматія з історії держави і права України У 2-х т. / Укладачі **В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький**; За ред. члена-

кореспондента АПрН України *В.Д. Гончаренка*. - 2-е вид., перероб. і доп. - К.: Ін Юре, 2000. – Т. 2. – 800 с.

33.Шандор В. Спомини. Том 1. Карпатська Україна 1938 – 1939. – Ужгород: МПП «Гранда», 1995. – 388 с.

34.Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. Курс лекцій. – К: Либідь, 1999. – 480 с.

35.Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: *Ю.С. Шемшученко* (відп. ред.) та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998-2004.- Т.1-6.

Зміст

ЗАХІДНА УКРАЇНА В СКЛАДІ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ – ДРУГОЇ РЕЧІПОСПОЛИТОЇ.....4

Українці на етнічних українських землях в складі Польщі.
Захоплення західноукраїнських земель Польщею.
Ідеологічні засади польської політики в українському питанні.
Соціально-політичне становище українців в складі Польщі.
Політичний устрій міжвоєнної Польщі.
Місцеві органи державного управління.
Органи самоврядування.
Органи правосуддя.
Джерела права.

ЕТНІЧНІ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ – ПІВНІЧНА БУКОВИНА ТА БЕССАРАБІЯ – В СКЛАДІ КОРОЛІВСЬКОЇ РУМУНІЇ.....33

Українці на українських етнічних землях в складі Румунії.
Захоплення Румунією етнічних українських земель.
Національна політика Румунської держави щодо українського населення.
Румунська політика у соціально-економічній сфері.
Політичний устрій міжвоєнної Румунії.
Організація місцевих органів державного управління й
самоврядування у Північній Буковині.
Органи правосуддя.
Правова політика.

УКРАЇНСЬКЕ ЗАКАРПАТТЯ В СКЛАДІ ЧЕХО-СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЧСР).....57

Утворення та політичний устрій ЧСР.
Входження Закарпаття до складу Чехо-Словаччини.
Чехословацька політика щодо Закарпаття.
Державно-правові засади статусу Підкарпатської Русі у Чехо-Словацькій
республіці.
Забезпечення ЧСР політичних прав закарпатських українців.
Адміністративно-політична організація Закарпаття 1920-х рр.
Юридичні передумови реалізації автономії Закарпаття.
Реалізація конституційних прав автономії Закарпаття. Проголошення
Карпатської України.

Висновки.....82
Література.....86

Терлюк Іван Ярославович,
Лепісевич Петро Миронович,
Кольбенко Сергій Володимирович

**ЗАХІДНІ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ПЕРІОД МІЖВОЄННОЇ
ОКУПАЦІЇ:**
короткий нарис історії держави і права

Літературний редактор
Зиновій Бичко